

КАРАЗІНСЬКА КАПЛИЦЯ

«Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения. Основатель Харьковского Университета. Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества, Высочайше утвержденного в 1811 году, помещик, поставивший первым крепостных людей на степень существ свободных (каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь указом 1842 года Апреля 2 дня), водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове, естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей, почетный член двух Университетов, Московского и Харьковского, член разных ученых обществ, русских и иностранных, Статский Советник и Кавалер».

Л. О. ДЕШКО

КАРАЗІНСЬКА
КАПЛИЦЯ

Л. О. ДЕШКО

КАРАЗІНСЬКА ІСТОРІЯ • ФОТОГРАФІЇ • ДОКУМЕНТИ КАПЛИЦЯ

Л. О. ДЕШКО

КАРАЗІНСЬКА КАПЛИЦЯ

ІСТОРІЯ•ФОТОГРАФІЇ•ДОКУМЕНТИ

КИЇВ

Видавець Андрощук П.С.

2009

ББК 63.3(4УКО) 5-8
УДК 94(477)(09)
Д11

Лариса Олегівна Дешко. **Каразінська каплиця.** — Київ: видавець Андрощук П.С., 2009. — 84 с., ілюстр.

Авторка вивчила та дослідила епітафію на Василя Назаровича Каразіна а також зібрала і проаналізувала матеріали, де описане місце його останнього спочинку – Каразінську каплицю в м. Миколаєві. Книжку адресовано фахівцям-історикам і пам'яткоохоронцям, усім, хто цікавиться історією України, широкому колу читачів.

Передмова канд. біол.н. Віктора Микитовича Грами

ISBN 978-966-2092-03-5

© Дешко Л. О. Офіційна публікація. Відтворення будь-яким способом без письмової згоди автора заборонено, 2009
© Видавець Андрощук П.С., оригінал-макет, 2009

*Присвячую пам'яті мого
двоюрідного прапрадіда
Філадельфа Васильовича
Каразіна*

Роздуми бібліографа. Передмова

Канд. біол. н. Віктор Микитович Грама

Останні роки і в нашій країні спостерігається відновлення національної пам'яті. Ми дочекалися до повернення сотень заборонених, репресованих чи забутих імен, поскрибованих тоталітарним режимом. Тож не випадково, що у багатьох родинах прокинувся нестримний інтерес до історії своїх родо-доводів: хто ми, чиїх батьків діти та якого ми роду-племені. Люди все частіше звертають увагу до місць поховання своїх предків.

Орієнтиром для пошуку багатьом мають служити спеціальні книги про місця поховання знаменитих людей. На відміну від цивілізованих країн, у Радянському Союзі їх майже не видавали. Тому і маємо, наприклад, в Харкові трагічну ситуацію руйнування кладовища на колишній Німецькій вулиці (нині Пушкінській), де було поховано багато видатних особистостей. Через відсутність опису цього некрополя втрачені сліди поховань видатного просвітника барона Корфа, відомого мецената Алферакі, талановитої актриси Кадміної, ідейного натхненника українізації 20-х років Скрипника... Без будь-яких ускладнень і вагань совісті на цьому місці розбудували молодіжний парк для розваги радянської молоді.

Минуле століття стало боржником перед пам'яттю багатьох славетних представників національної культури. І серед них – наш знаменитий співвітчизник, вчений і громадський діяч, фундатор Харківського університету Василь Назарович Каразін. Соціальні потрясіння часу відсторонили у тінь забуття цю особистість в історії України і Слобожанщини. Завдяки старанням всесвітньо відомого українського історика Дмитра Івановича Багалія на початку ХХ століття було повернено шану доброму імені. До сторіччя заснування Харківського університету було зібрано твори, листи і папери В.Н. Каразіна, відредаговано та видано їх окремою книгою обсягом 946 сторінок [1], а в 1907 році саме за ініціативою академіка Багалія спорудили і встановили пам'ятник засновнику університету. На жаль, потім прийшли часи, коли саме слово «Каразін» шельмувалося, старанно витравлювалось із пам'яті народу, бо Василь Каразін був

«ідеологічно чужим» – дворянин і землевласник. Його ім'я дуже мало говорило декільком поколінням національної еліти, що виросла із великої Каразінської мрії про країну освічених і грамотних людей.

Дмитро Іванович Багалій – також призабута за радянських часів яскрава постать в історії Харкова. З 1906 по 1911 рік він обіймав посаду ректора Харківського університету, був також багаторічним міським головою, фундатором національної академії наук. І хоча його не встигли арештувати (вчасно помер у 1932 р.), більшість творів, що вийшли під його авторством чи редакцією, було вилучено із бібліотек і відправлено в спецхран (наприклад, «Т.Г. Шевченко і Кирило-Методіївці» (1925) або «Український мандрований філософ Г.С. Сковорода» (1926)). Зокрема у щорічнику книжкової палати УРСР – «Зведеному покажчику застарілих видань, що підлягають вилученню із бібліотек...» за 1954 рік [2] – ми віднайшли понад двадцять книг і періодичних видань, де автором чи редактором був Д.І. Багалій. Академік Багалій разом з Дмитром Міллером стали авторами безсмертної «Історії міста Харкова за 250 років його існування». На жаль, у *Харкові немає ані вулиці, ані пам'ятника Д.І. Багалію, які б увічнили пам'ять про нього.*

Окрім Д.І. Багалія [3 – 7] дослідженнями і популяризацією плідної наукової і громадської діяльності В.Н. Каразіна займалися В.Я. Абрамов [8] і М. Тихий [9]. Збереженням джерел для сучасного каразінознавства завдячуємо також професійному подвигу бібліографів – збирачів і хранителів «закарбованої в книгах наукової думки».

Увага до діянь і особистості Василя Каразіна відродилась за нових часів, часів незалежної України. В 1999 р., завдяки старанням наукової громадськості, Харківський університет отримав ім'я справжнього свого засновника і статус національного.

Подивимось, як століття ХХІ «відкривало» призабуту особистість.

Детально і правдиво досліджуючи діяльність заснованої В.Н. Каразіним університетської бібліотеки за 200 років (1805 – 2005) [10, 11], головний біограф ЦНБ Н.М. Березюк привернула увагу до громадського подвигу засновника університету. Вона повернула з забуття імена багатьох фахівців бібліотечно-бібліографічної справи [12, 11], визначила роль В.Н. Каразіна у створенні університетської бібліотеки [13]. Її перу належать також генеалогічні таблиці родини Каразіних [10 – 12, 14].

Співробітник фізичного факультету ХНУ ім. В.Н. Каразіна О.А. Узбек надрукувала історико-біографічний твір «Василий Каразин из рода Кара-

джи» [15], в якому з використанням цікавого історичного матеріалу виклала історію родоводу Караджі-Каразіних і біографію В.Н. Каразіна – представника третього покоління цього роду, котрий знайшов другу вітчизну на харківській землі. Цікаву версію адаптації предків В.Н. Каразіна на новій Батьківщині висунула доктор філологічних наук, професор М.С. Лапіна у щойно видрукуваній книзі «Обречение новой Родины» [16].

В 2003 р. під егідою Харківського міського товариства греків «Геліос» побачив світ історико-біографічний збірник статей «Греки Харківщини», в якому видрукувано оригінальну статтю Н.М. Березюк, присвячену родоводу Каразіних [17], статтю О.А. Узбек про рід Караджі [18], наведено текст епітафії, ймовірно написаної Г.С. Сковородою і присвяченої Назару Олександровичу Каразіну. У цьому ж збірнику видрукувано статтю автора цих рядків про В.Н. Каразіна, його брата Івана Назаровича та його небожа Івана Івановича. На підставі солідного матеріалу ґрунтовно доведено, що всі вони – акліматизатори рослин, природоохоронці Слобідського краю та фундатори Краснокутського дендрологічного парку і університетського ботанічного саду в Харкові [19].

2004 року Харківське міське товариство греків «Геліос» і Центральна наукова бібліотека ХНУ ім.В.Н. Каразіна за підтримки Грецького фонду культури видрукувала «Каразінський збірник», присвячений 200-річчю заснування університету [20], до якого увійшло репринтне видання твору студента Харківського імператорського університету М. Тихого «В.Н.Каразин, его жизнь и общественная деятельность» [21]. За це дослідження автор отримав золоту університетську медаль. Книга через сто років стала бібліографічним раритетом.

У передмові до цієї книги дослідники наукової творчості В.Н. Каразіна – О.А. Узбек, В.М. Грама, В.Свіч – вперше зазначили, що В.Н. Каразін є піонером екологічного підходу до проблеми використання природних ресурсів, енергозберігаючих технологій і біологічної рівноваги на Земній кулі [22]. Каразінські природоохоронні думки знайшли своє продовження у сучасних національних екологічних програмах [22, С. 6]. У другій частині «Каразінського збірника» міститься бібліографічний покажчик, присвячений В.Н. Каразіну, який налічує 622 позиції.

В.Н.Каразін є автором багатьох наукових ідей не тільки в царині охорони природи і акліматизації рослин, а й в метеорології, хімії, астрономії, кадастровій оцінці землі, харчовій промисловості та ін. За словами М. Білякова, це був учений, що випередив свій час.

Свій внесок у сучасне каразінознавство зробили дослідники Харкова, Миколаєва, Дніпропетровська, Москви.

Документи каразінської тематики поповнилися ще одним цікавим раритетним виданням, в якому зафіксована іконографічна інформація. Мова йде про альбом до сторіччя Харківського університету [3], який було перевидавано в 2007 році [5]. Отже, за останнє десятиліття з'явилося понад 30 публікацій, присвячених пам'яті В.Н. Каразіна, що охоплюють майже всі аспекти його життя і різноманітної творчої діяльності.

На жаль, ніхто з дослідників не розглядав питання причин поховання В.Н. Каразіна в Миколаєві та долі місця його останнього спочинку. Тобто в каразінознавстві на цей час був відсутній некропологічний аспект.

Згідно з «Словарем современного русского литературного языка» (1958), наведено таке тлумачення некрополя – «кладбище, на котором похоронены знаменитые люди. Например, некрополь Александрo-Невской лавры в Ленинграде» [23], с.945.

На Заході щодо некрополів ми часто зустрічаємо таке тлумачення: «родинний некрополь, де хоронять членів своєї родини». Оскільки на миколаївському цивільному кладовищі разом з похованням видатного просвітителя і вченого В.Н. Каразіна встановлено декілька родинних поховань, можемо сказати, що тема розвідки п. Лариси Дешко є доля некрополя Каразіних в Миколаєві та історія його збереження як пам'ятки культури національного значення.

Книга п. Лариси Дешко включає також бібліографічний список цитованої літератури, архівні та газетні матеріали співробітниці Миколаївського обласного краєзнавчого музею Олени Пономарьової, листи і спогади, документальні додатки.

Автор книги, прапраправнучка брата В.Н. Каразіна – Івана Назаровича Каразіна, Лариса Олегівна Дешко – невтомний родинний літописець. Саме Ларисі Олегівні завдячуємо ми наявністю генеалогії великої родини І.Н. Каразіних [24]. Багато зусиль вона докладала і докладає до збереження пам'яті про видатну особистість і великого громадянина Василя Назаровича Каразіна. Більше одинадцяти років вона збирала документи і досліджувала історію, привертає увагу громадськості до долі поховання В.Н. Каразіна, робить все залежне від неї і підтримує людей честі в їх намірі зберегти останнє земне пристанище нашого видатного співвітчизника.

Бібліографія

1. Каразин В.Н. Сочинения, письма и бумаги, собранные и редактированные проф. Д.И.Багалием – Х.: Типогр. и литогр. М.Зильберберг и сыновья, 1910. – XIX, 927с.
2. Зведений покажчик застарілих видань, що підлягають вилученню з бібліотек громадського користування та книготорговельної сітки. – Х.: Вид. Кн. Палати УРСР, 1954-415.
3. Альбом к столетию (1805 – 1905) императорского Харьковского университета (изд. под ред. проф. Д.И.Багалея фотографом А.М.Иваницким. – Х.: тип. и литогр. М.Зильберберга, [1912]. – [6] с, 40 л. фото.
4. Багaley Д.И. Опыт истории Харьковского университета [по неизданным материалам]: В 2-х т. (1802–1835). – Х., 1893. – Т. 1. 1204 с., 6 л. Фото. О Каразине: Т.1. – С. 53-202.
5. Альбом к столетию Харьковского университета – репринтное 2-е изд. в 2007 г. – Х.: САГА, 2007 – [4] с, С. [5-16], 40 л. ил. – (150-летию со дня рождения Д.И. Багалея посвящается). Из содерж.: Павлова Т.Г. Сто лет спустя юбилея: вступ. слово. – С.[1-4]; Багaley Д.И. объяснительный текст к альбому, – С. [5-16]; Иваницкий А.М. 40 л. фото.
6. Багaley Д.И. Очерки из русской истории. Т.2: Монографии и статьи по истории Слободской Украины. – Х.: тип. и литогр. М.Зильберберга, 1913. – 374 с.
7. Багалій Д.І. Український мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. – Х.: ДВУ, 1926. – 327 с.
8. Абрамов Я.В. В.Н. Каразин (основатель Харьковского университета): его жизнь и общественная деятельность): биогр. очерк. – Сиб: тип.: Обществ. польза, 1891. – 96 с., 1 л. портрета – (жизнь замечательных людей) / Биогр. Библиотека Ф.Ф.Павленкова).
9. Тихий Н. В.Н. Каразин: Его жизнь и общественная деятельность: оттиск из журн. «Киевская старина». – К.: 1905. // «...Я смело могу стать перед судом потомков...»: Каразинск.сб.: посвящается 200-летию Харьковского национального университета им.В.Н.Каразина. – Х.: Майдан, 2004. 302 с.
10. Березюк Н.М. Библиотека Харьковского университета им. В.Н.Каразина за 200 лет (1805 – 2005)/ Н.М. Березюк. И. Г.Левченко, Р.П. Чигиринова. – Х.: Тимченко, 2006. – 390 с. Ил.
11. Березюк Н.М. Дорога длиной в 200 лет: Центральная научная библиотека Харьковского национального университета им. В.Н.Каразина / Н.М. Березюк // очерки истории вузовских библиотек г. Харкова / под общ. ред. В.И. Астаховой. – Х., 2001. – С.20-121 библиогр.: 120-121.
12. Березюк Н.М. О.Д.Багалій-Татарина: сторінки біографії/ Н.М.Березюк// Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2002. –Т. 8. – С. 40-52.
13. Березюк Н.М. В.Н.Каразин – основатель первой университетской библиотеки Украины // Панорама. – 1998. –№ 14. С. 14.

14. Березюк Н.М. Залишили слід на землі Слобожанщини (І.Н. та В.Н.Каразіни// Там же – С. 105-107.
15. Узбек Е. Василий Каразин из рода Караджи. – Х.: Майдан, 2002. – 132 с.
16. Лапина М.С. Обретение новой Родины: Из истории рода Караджи-Каразиных. – Х., 2008. –160 с.
17. Березюк Н.М. Достойные своего рода (К семейному портрету Каразиных: [Каразин и его наследники]) // Греки Харьковщины: сб. ист.-биогр. ст. – Х., 2003. – С. 94-99. Библиогр.: 8 назв.
18. Узбек Е. Род Караджи // Греки Харьковщины: сб. истор-биогр.ст. – Х., 2003. – С. 66-74.
19. Грама В.М. Піонери акліматизації рослин та охорони природи Слобідського краю (Василь Назарович, Іван Назарович та Іван Іванович Каразіни) // Греки Харьковщины. 36. іст.-біогр. ст. – Х., 2003. – С. 108-129. – Бібліогр.: С. 130-136 (112 назв.), С. 138-140: фото.
20. [Библиографический указатель В. Н. Каразина] В.Д. Прокопова. Е.А. Узбек // «Я смело могу стать перед судом потомков...». – Х., 2004. – С. 31-89 (622 назв.).
21. Тихий Н. В. Н. Каразин: Его жизнь и общественная деятельность: оттиск из журнала «Киевская старина». – К.: 1905. – 302 с.
22. Узбек Е. Монография Н. Тихого «В. Н. Каразин: его жизнь и общественная деятельность» и роль личности В. Н. Каразина: 100 лет спустя (к вековому юбилею книги) / Е.Узбек, В.Грама, Н.Беляев, В.Свич// «Я смело могу стать перед судом потомков...». – Х., 2004. – С. I-XX.
23. Словарь современного русского литературного языка т. 7: Н-М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1958 –С.945. Березюк Н.М. Слід добрий і вічний на землі Слобожанській (Іван Назарович та його нащадки).
24. Н.М.Березюк, В.М. Грама // Университеты – 2003 – №2 (14). – С.26-33. с. фото. – Бібліогр. 24 назв. С.33: Родословная И.Н. Каразина/ Сост. Л.О.Дешко, Н.М.Березюк.

Моя мета не тільки передати родинну історію, хоча з подібних оповідей і складається історія країни загалом, я хочу показати, якими патріотами були наші співвітчизники, яким високим був рівень устремління їхніх душ.

Лариса Дешко

Після відомої праці З.П.Тарахан-Берези «Святиня», яка висвітлила історію могили Т.Г.Шевченка за понад 145 років її існування, це друге в нашій країні подібне дослідження, присвячене історії окремої могили. Історія могили великого просвітителя і вченого В.Н.Каразіна, так само, як і могили Кобзаря, дуже повчальна для нас, бо показує в різних часах моральність українського суспільства, яка найяскравіше виражається у ставленні до померлих. Л.О.Дешко подала в своїй книзі чимало невідомих широкому загалу фактів з історії Каразінської каплиці, чим зробила внесок у некрополезнавство. Боротьба громадськості за пам'ять українського просвітителя В.Н.Каразіна, який був «людиною всесвітньою», виявляє людську гідність громадян України і дає надію на щасливе майбутнє нашої країни.

М.М.Біляшівський, член Головної Ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Книгу надруковано коштом Валерія та Лариси Дешків.

Вступ

Після проголошення незалежності України та початку розбудови її державності змінилося ставлення більшості громадян як до самих себе, так і до своєї країни: до її мистецтва, історії, культури загалом, а також до історичних постатей.

Ім'я Василя Назаровича Каразіна (1773–1842) віднесено до золотих імен України, його називають просвітителем, «українським Ломоносовим», «людиною все-світньою». Він відомий культурному загалу не тільки як засновник Харківського університету, а й як науковець світового рівня, винахідник і громадський діяч.

Про Каразіна сказано і написано чимало, остання бібліографія праць Василя Назаровича та видань про нього вміщує понад 622 позиції [1]; 1992 року, на замовлення ЮНЕСКО на студії «Укртелефільм» про нього було створено документальний фільм «Громадянин вірнопідданий» (автор сценарію А.Денисенко); доцент Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна В.П.Чугуй написав про нього п'єсу «Зрадлива доля», а в моїй душі, коли я думаю про Василя Назаровича, бринять його слова, шляхетні та горді:

«Ми зробимо незрівнянно більше, ніж передбачають наші недоброзичливі! Вони виміряли свої політичні сили, але для виміру нашої упертості в добрих намірах не мають вони масштабу».

Каразінську «упертість в добрих намірах» я вважаю гаслом усього його життя, і приймаю його як подарунок нам, нащадкам.

Історією родини у нас займалася Юлія Іванівна Каразіна, моя двоюрідна прабабуся, яку я жодного разу не бачила, хоча спадок від неї дістала: маленький золотий медальйончик. Не знаю, чи була в тому медальйоні якась магія і сила, але відтоді мене потроху почала приваблювати історія Каразіних, і що далі, то більше. Відчу-

Портрет Василя Назаровича Каразіна, виконаний у Лейпцизі Геданом.

ваю, що Небесні Ангели допомагають мені: створюють обставини, посилають людей, інформацію, книжки та статті. Отож маю і копію фільму про Василя Назаровича, і п'єсу про нього.

Збираю все, пов'язане з Каразініми, хочу простежити зв'язок між тим, що вони створили, з нашим сьогоденням. Тому листуюся з Кручанською сільською школою, яку побудував для дітей кріпаків Василь Назарович, з науковцями Миколаєва, з бібліотекарями, співробітниками та викладачами Харківського університету, пишу листи у Сковородинівку. Для мене Василь Назарович – не просто герой нашої історії, це **людина**, мій предок, яким я пишаюсь і за кого молюся.

На цих сторінках розповім про місце його останнього спочинку, про яке згадують дуже рідко. Але скажіть на милість, могила Каразіна – це його особиста біографія, чи вже наша спільна?

Уклоняюсь тобі, біла каплиця. Тут можна відчутися Каразінську енергетику, де ще її відчуєш? Не збереглися ні дерев'яні стіни першого приміщення Харківського університету, ні перша школа в селі Кручик, ні Христовоздвиженська церква в тому ж селі, побудована Назаром Каразінім. Численні наукові і промислові лабораторії Каразіна зникли, як не було. А це місце в Миколаєві справжнє, воно пережило стільки пригод і не зникло, що, здається, його береже якась добра сила.

Кілька слів про родину Василя Назаровича. Він втілює в собі найкращі риси своїх предків українського, болгарського, польського, російського та грецького походження. Прадід Василя Назаровича, що за родинними переказами і офіційною версією був Софійським архієпископом, переселився до Росії за Петра I. Він носив іще грецьке прізвище Караджи, яке потім трансформувалося в Каразін [2]. Батько Василя Назаровича, Назар Олександрович, був героєм російсько-турецької війни 1768–1770 рр., ушанованим розвідником і воїном. Він зумів виконати завдання великодержавної імператриці Катерини II щодо розповсюдження її звернення до повсталих християн, а також суто розвідницьку місію. Знаючи мови народів Балканського півострова, маючи артистичний талант та інженерну освіту, він перевдягнувся монахом, обійшов пішки усю Туреччину, знявши плани основних фортець та укріплень супротивника, і передав їх російському командуванню. Назар змалював укріплення Кагула, Варни, Очакова, Ізмаїла. В Адріанополі його схопили й заарештували. Надії на визволення з турецького полону майже не було, але все ж Назару вдалось втекти, та ще й вивести з собою до Росії цілий підрозділ арнаутів (так тоді називали албанців), що його охороняли. За особливу мужність і відвагу Назар одержав у довіч-

не володіння маєтки у селі Кручик та на хуторі Основ'янці, поселився в Кручику й одружився з Варварою Яківною, яка походила з шляхетного козацького роду Ковалівських, що мешкали на Харківщині.

Ця гарна жінка, мама двох синів, Василя Назаровича та Івана Назаровича Каразіних, особливо люба моєму серцю. Упродовж довгих років вона дружила з філософом Григорієм Сковородою. За легендами, Сковорода брав участь у вихованні дітей Варвари та Назара Каразіних, а коли батько передчасно помер, філософ написав на його смерть епітафію. Приходив Григорій Савович і до села Пан-Іванівки, де жила Варвара Яківна, вдруге вийшовши заміж за свого далекого родича Андрія Ковалівського. Не випадково, що на схилі віку, втомлений і хворий, Сковорода прийшов саме до родини Ковалівських у Пан-Іванівці, щоб тут востаннє побачити захід сонця та бути похованим. Історик Д.І.Багалій так написав про маму Василя Назаровича: «Мандрований філософ поважав всією душею Варвару Яківну, розумну і благочестиву жінчину, від других жінок Сковорода віддалявся» [3].

Отже, Василь Назарович зростав і мужнів у потужному духовному полі своїх батьків. Не могли не вплинути на нього також ідеї філософа Григорія Сковороди, якого дуже шанували в родині. Ось риси вдачі Каразіна, що могли виробитись у нього під цим впливом: некористолюбство, любов до наук, працьовитість, наполегливість, пошана до простих людей (першою дружиною В.Н. була проста селянка Домінікія), масштабність мислення, невпинна духовна праця. Як людина креативного мислення, Каразін усе життя був поглинений винахідництвом, вивченням природи, вдосконаленням і прикрашанням навколишнього світу.

Прохання миколаївки

1998 року Харківський університет відзначав 225-ту річницю від народження свого засновника, запросили до Харкова і мене. Тоді Галина Григорівна Бояр, моя сусідка і давня приятелька, яка народилася й виросла в Миколаєві, розповіла про жахливий стан каплиці, де похований Каразін (неподалік від нього поховані її бабуса та тітка). Галина Григорівна порадила мені описати в університеті стан миколаївської каплиці та попросити допомоги в догляді за нею. А це виявилось дуже складно, бо користатись духовною спадщиною людини, писати про неї книжки, хвалебні оди, навіть святкувати ювілеї – це зовсім не те, що впорядкувати останнє місце її спочинку.

Каплиця

Приморське місто Миколаїв – не випадкове в житті нашої родини: там жив і працював улюблений син Василя Назаровича – Філадельф, там часто бував Василь Назарович, там він прожив свій останній рік. Згідно з записами в церковних книгах Миколаєва, батько був свідком на вінчанні Філадельфа та Євгенії Цац. (За дивним збігом, свідком у Євгенії був губернський секретар Дмитрій Дмитрієвич Благовещенський, прапрадід моєї давньої подруги Лілії Благовещенської).

Мені здається, батько і син не просто любили один одного, у них була велика спорідненість душ.

У жовтні 1842 року Василь Назарович поїхав до Криму, де збирався вивчати виноградарство і виноробство в Тавриді, дорогою застудився і, повернувшись до Миколаєва, помер 4 листопада на руках у Філадельфа, маючи за плечима 69 років.

Василя Назаровича поховали на Миколаївському цивільному кладовищі. Каплицю над похованням було зведено у 1868 році коштами родини Каразіних та Харківського університету [4].

Чому не в Харкові поховали Василя Назаровича?

Маю тільки версії. Можливо, Філадельф хотів бути ближче хоча би до могили батька? (Як зворушливо він викарбував на дошці: «...скончался ... в 8 часов вечера»).

А можливо, з Харковом у Каразіних було пов'язано дуже багато страждань? (На жаль, в рідному для Каразіна Харкові частина кладовищ загинула. В 1972 р. за кілька місяців знесли старовинне кладовище на вулиці Пушкінській і побудували там парк для розваг).

Три портрети В.Н. Каразіна, вигляд села Кручик, де він народився, надмогильна стела в Каразінській каплиці та проект пам'ятника В.Н.Каразіну в Харкові, сторінка з Альбому, випущеного до сторіччя Харківського імператорського університету О.Іваницьким під редакцією Д.Багалія у 1905 р.

В радянський час місце поховання Каразіна називали «могилою-склепом» (згідно з Паспортом на місце поховання В.Н. як пам'ятки історії) (Дод.1). Хоча правильно називати її **каплицею**, так її й називали мешканці Миколаєва (Галина Григорівна Бояр казала: «Каразин похоронен в часовне»), каплицею її називає М.Тихий [5]. Ось яке тлумачення знаходимо у Словнику української мови [6]: «Каплиця. У християн – невеличка споруда без вівтаря для відправ і молитов. «У балці і поховали [Максима]. Чималу каплицю поставили громадою» (Шевч.)». Словник «Християнство» [7] пояснює так: «Часовня – малая церковь без алтара; ставилась над входом в склепы и служила надгробным памятником». Для мене каплиця – жива: вона має душу, страждає, терпить наругу, та проте – стоїть, виконуючи своє високе призначення.

Архітектура каплиці. Ажури і канелюри

Перше зображення Каразінської каплиці міститься в книзі українського історика академіка Д.І.Багалія «Опыт истории Харьковского университета» [8].

Ось як описує первинний вигляд споруди дійсний член ICOMOS, член Ради Київської міської організації Українського товариства охорони пам'яток історії та архітектури мистецтвознавець М. Виноградова:

Зображення Каразінської каплиці в книзі Д.І.Багалія "Опыт истории Харьковского университета", 1904 р.

«Склеп розташований у центральній частині Миколаївського історичного некрополя, на вулиці Степовій, на відстані близько 160 м від церкви Всіх Святих.

Квадратний в плані, виконаний у стилі пізнього класицизму. Наріжні частини склепу виділені рустованими лопатками, які завершуються тумбочками з нішами. Тумбочки об'єднані між собою металевим ажурним парапетом. Завершує склеп розкрепований карниз невеликого виносу, над яким – сферична ребриста баня, увінчана хрестом.

Вхід до склепу – прямокутний з лиштвами, розташований у прямокутній ніші, обрамлений з двох боків канельованими лопатками, які завершуються фризом з нішею. Нішу оздоблено розкрепованою полічкою. Подібний елемент декору повторюється на інших стінах склепу. Брама склепу виконана у вигляді віялоподібних металевих ґрат.

Інтер'єр склепу – простий, приміщення перекрите напівсферичним склепінням, у центрі на ступінчастому подіумі – мармурова стела, завершена розкрепованим карнизом. На ній первісно стояла мармурова поховальна чаша з хрестом. На фронтальній частині стели відтворено текст епітафії, виконаний старовинним рос. правописом (для зручності подаємо текст епітафії на стелі та похилій плиті сучасним рос. правописом):

«Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения. Основатель Харьковского Университета. Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества, Высочайше утвержденного в 1811 году, помещик, поставивший первым крепостных людей на степень существ свободных (каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь указом 1842 года Апреля 2 дня), водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове, естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей, почетный член двух Университетов, Московского и Харьковского, член разных ученых обществ, русских и иностранных, Статский Советник и Кавалер».

На центральній частині подіуму було встановлено похилу мармурову плиту з текстом:

«Василий Назарович/ Каразин/ Родился в селе Крючике Харьковской губ. Богодуховского уезда/ 1773 года Января 30 скончался/ в гор. Николаеве Херсонской губ./ 1842 года ноября 4 дня/ в 8 часов вечера».

Каплиця з усіх боків була оточена металевою огорожею (зараз – втраченою).

Мистецтвознавець Наталя Бахмет бачить каплицю в її первинному вигляді так: «Лаконічна та строга форма каплиці в класицис-

тичному стилі створює відчуття вишуканості та простоти древніх храмів. Вона була, як земне втілення Духу Каразіна, проста, гармонічна та величава».

Яка ж ти була красива, перлино, скільки гармонії та розуму в тобі! З твоєї ажурної огорожі-риштування на даху впливає велика півкуля-баня, і, тримаючись за мереживо парапету, підносить тебе до неба, легко та прекрасно!

Всередині каплиці. Безіменні поховання

В Альбомі, випущеному до сторіччя Харківського університету відомим харківським фотографом А.М.Іваницьким за редакцією Д.І.Багалія [9], бачимо внутрішню обстановку каплиці: стелу, що знаходиться над похованням Василя Назаровича, встановлену на триярусному постаменті та увінчану чашею з хрестом. Там же розміщено фото аркуша з рукописним текстом епітафії, наведеної раніше, вона закінчується словами: «в 8 часов вечера».

«Безіменні поховання» всередині каплиці. Фото автора, 2004 р.

Стела над похованням
Василя Назаровича
Каразіна всередині
каплиці.
Фото з Альбому,
випущеного до
сторіччя
імператорського
Харківського
університету
фотографом
О.Іваницьким під
редакцією Д.Багалія,
1905 р.

Плита з адресним текстом до епітафії, яка була встановлена похило, в радянські часи була відірвана і встановлена на протилежній стороні стели, як сказано в Паспорті, на її «лицьовій стороні». Фото цієї плити знаходимо в Паспорті (Дод. 1), «фрагмент» № 3.

Що ще можна було побачити всередині каплиці, крім стели Василя Назаровича з епітафією? В 1998 р. заступник голови Ради Миколаївської обласної організації УТОПІК писав про каплицю: «Слева от стелы (слід читати "стелы", помилка в документі – Л.Д.) расположены два бетонных надгробья» (Дод. 4). Що ж це за бетонні надгробки, хто під ними похований? Не бетоном же оформлювали колись надгробки та долівки склепів! Н.М.Березюк, бібліотекар Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, знайшла відповідь в газеті «Харьковские губернские ведомости» від 2 лютого 1889 р.: «Каразин, скончавшийся в 1842 г. проездом через Николаев, похоронен на нашем кладбище, рядом с женой сына своего (Филадельфа – Н.Б.), дочерью нашего контр-адмирала Цаца, умершей в 1840 г. Тут же похоронена внучка Василия Назаровича и внук его, лейтенант Филадельф, умерший в Лиссабоне в 1868 г.». За даними співробітниці Миколаївського обласного краєзнавчого музею Олени Пономарьової, дружину Філадельфа звали Євгенія Феодосіївна.

Як виглядали раніше поховання членів родини Каразіних в каплиці – нам невідомо, хоча в листі Куплеваського від 21.01.1904 р. [10^{*}] сказано, що планувалося покласти плити як на могилу самого Каразіна, так і на поховання членів його родини.

М.Тихий [5] так описує внутрішній вигляд споруди: «...в северо-восточном углу каплицы стоял столик и на нем две старые иконы с лампадкой». Ось чому склеп названо каплицею: там були ікони, лампадка та відправлялись панахиди та молебні. Невідомо, як була оформлена підземна частина поховання Василя Назаровича, а от про поховання його рідного брата, Івана Назаровича Каразіна (1780–1836), мені розповів колишній директор Краснокутської дослідної станції садівництва, краєзнавець Віктор Олексійович Кібкало. Він особисто був присутній при дослідженні поховань Івана Назаровича та його сина, Івана Івановича Каразіна, у Краснокутському дендропарку, які проводилися 1977 року перед встановленням там нових пам'ятників на місці зруйнованих у 30-ті роки. (Нові пам'ятники були встановлені на кошти співробітників дослідної станції). Поховання Івана Назаровича виконано у вигляді колодязя, викладеного цеглою, в якому на глибині 2,2–2,5 м знаходяться дві ніші, в лівій з них, у дубовій домовині, покритій, за козацьким звичаєм, китайкою, покоїться прах Івана Назаровича, а у правій – його дружини.

Епітафія. «Ну що б, здавалося, слова...»

Епітафія на Василя Назаровича – це закінчений художній твір вишуканої краси та рідкісної сили дії. Вона нагадує формулу винаходу, яка додається до заявки на винахід, така ж лаконічна та довершена, а до того ж, зворушлива та емоційна. Можливо, це аура епітафії береже каплицю донині?

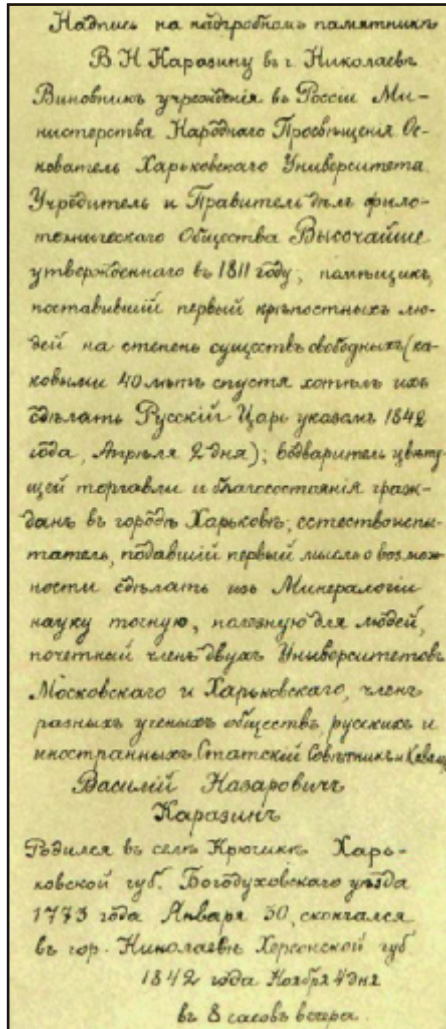
Тексти епітафії, що знаходимо у [9] та в Дод.2 і Дод.3, ідентичні: вони відтворюють однаково навіть кількість рядків та кількість літер у рядках (хоча в Дод. 2 та Дод.3 відсутня адресна частина).

У словах епітафії так багато чого зашифровано, що мені хочеться дати до них деякі пояснення й доповнення.

Починається розповідь про Василя Назаровича словом «Винювник», веселим, дзвінким, легким та гордим. Так звертаються до іменинника: «Винюватець урочистості». Далі читаємо про такі високі матерії:

«Винювник учреждения в России Министерства Народного Просвещения»

Міністерство народної освіти Російської імперії, до складу якої тоді входила більша частина України, було створено у 1802 році. Саме Василь Назарович Каразін, наш земляк, був

Текст епітафії над похованням
В.Н.Каразіна. З Альбому, випущеного
до сторіччя Харківського імператорського
університету О.Іваньцьким
під редакцією Д.Багалія у 1905 р.

ініціатором його створення, Маніфест про започаткування восьми міністерств мав номер 20.406 та був підписаний імператором Олександром I у 1802 році, 8 вересня. Згідно з Маніфестом, тоді було створено такі міністерства:

«1. Військових сухопутних; 2. Морських Сил; 3. Закордонних Справ, по яких справи розглядаються в Перших Державних Колегіях; 4. Відділення Юстиції; 5. Внутрішніх Справ; 6. Фінансів; 7. Комерції та 8. Народної Освіти» (*див. Повне зібрання законів Російської імперії з 1649 року, т. XXVII. Переклад на сучасну українську мову автора*).

Щоби уявити структуру створюваного Міністерства освіти, наведу ще пункт VII Маніфесту:

«Міністр Народної Освіти, виховання молоді та розповсюдження наук має в безпосередньому підпорядкуванні своєму Головне Училище Правління з усіма належними йому частинами: Академією Наук, Російською Академією, Університети та усі інші училища, крім переданих до особистої опіки Люб'язної Родительниці Нашої Імператриці Марії Федорівни, та тих, що перебувають згідно з повелінням Нашим у підпорядкуванні інших осіб; Друкарні приватні та казенні, виключаючи ті, що перебувають безпосередньо під чийось підпорядкуванням; Цензуру, видання відомостей та усяких періодичних праць, народні бібліотеки, зібрання кріпостей, натуральні кабінети, музеї та усякі заклади, що на майбутнє для розповсюдження наук створені бути можуть».

Того ж дня було підписано Олександром I Наказ за номером 20.407 «Про обов'язки Комісії Училищ». Ось як там відображений склад Комісії:

«В Комісії Училищ, що знаходиться в підпорядкуванні Міністерства Народної Освіти, наказуємо бути: Таємному Раднику Князю Адаму Чарторизькому та Графу Северину Потоцькому, Генерал-Майорам Клінкеру та Хитрово, академікам Статським Радникам Озерецькому та Фусу; Правителем же справ призначаємо Колезького Радника Каразіна». Про роботу Василя Назаровича у створеному Міністерстві Олександр I так писав своєму учителю Лагарпу: «Всім керує: немає паперу, який був би ним не опрацьований, немає людини, призначеної не ним».

Саме в цей час Василь Назарович розробляє «Общий план гимназий» та «Предначертания устава общественного воспитания». Тоді ж, використавши тимчасову прихильність до себе імператора, Каразіну вдається одержати Височайший дозвіл на створення університету в Харкові.

«Основатель Харьковского университета»

Каразіну вдалось умовити імператора на відкриття університету в Харкові, він пообіцяв, що необхідні кошти на це збере харківське дворянство. Одержавши згоду імператора, Каразін організував збір пожертв на Слобожанщині та в сусідніх губерніях. Кошти надходили не тільки від дворян – їх давало духовенство, ремісники, козаки, навіть селяни. Частину коштів на університет

Пам'ятник Василю Назаровичу Каразіну біля Харківського університету, сучасний вигляд.
Фото В.Литвинова

Вигляд першого приміщення Харківського університету. Фото з Альбому, випущеного до сторіччя імператорського Харківського університету фотографом О.Іваницьким під редакцією Д.Багалія, 1905 р.

виділив уряд. Університет відкрив свої двері для студентів 17 (29) січня 1805 року. Своєю мрією, що втілилась, Харківським університетом, який дав поштовх цивілізаційним процесам у цьому місті, Каразін пишався усе своє життя, пишаємося ним і ми, його нащадки.

До сторіччя університету і за 65 років по смерті Василя Назаровича вдячні харків'яни, а також жертводавці з усієї Росії зібрали кошти та встановили бронзовий пам'ятник засновнику свого університету. Сьогодні він стоїть біля входу в університет, молодий мрійник, романтик, вітаючи нове покоління студентів. На боковій стороні постаменту викарбувані слова Каразіна: «Блажен уже стократно, ежели случай поставил меня в возможность сделать малейшее добро любезной моей Украине, которой пользы столь тесно сопряжены с пользами исполинской России». Біля пам'ятника завжди лежать свіжі квіти.

1999 року Харківському університету присвоїли ім'я його засновника й надали статус національного.

«Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества»

Чимало ідей Каразіна випереджали його час на століття. Геніальність Василя Назаровича виявлялася в різних сферах науки: як на освітянській ниві, де його проектам щодо створення Міністерства народної освіти та Харківського університету судилося довге життя, так і в природничих науках, любов до яких проявилася у Каразіна ще замолоду і не полишала його довіку. Каразін вважав, що «не стільки відкриття кількох окремих істин, скільки загальний висновок з них; не стільки теорії, скільки вдале застосування їх становлять епоху в історії людства та науки» [11].

Філотехнічне товариство було створене Василем Назаровичем як «приложение наук и художеств к домоводству». На початку до Філотехнічного товариства входило близько 30 поміщиків з різних губерній: Харківської, Полтавської, Чернігівської, Курської, Воронезької, Катеринославської, Таврійської, Херсонської [12]. Метою їх роботи було вивчення сільськогосподарських проблем, розробка нових технологій та устаткування, для чого Каразін запропонував «зразкове господарство», яке знаходилося у його ж таки маєтку в Кручику. Там, у глухому віддаленому селі, у Василя Назаровича працювала обладнана сучасними хімічними та фізичними приладами лабораторія. Наукові роботи вченого того часу, описані Я.В.Абрамовим [13], просто вражають. Саме там він першим у світі сформулював ідеї парового опалення, реактивного двигуна, одержання електрики з верхніх шарів атмосферного повітря, там були зроблені відкриття в галузі органічної та неорганічної хімії, була відпрацьована технологія одержання мила з тваринних жирів, яскравих бездимних свічок, вичинки шкір, розроблений новий спосіб спалювання деревини для одержання вугілля, а також смоли, дьогтю, скипидару, оцту. Каразін винайшов також новий спосіб вироблення цементу, прискорений спосіб одержання селітри, дослідив вплив електрики на процеси бродіння, розробив методи консервування та сушки плодів водяною парою (висушені плоди зберігали смак та запах свіжих), метод бальзамування тварин.

Там же, в кручанській лабораторії, при спалюванні вугілля була одержана надзвичайно тверда кристалічна речовина з властивостями, подібними до алмаза.

Філотехнічне товариство проіснувало до 1818 року. За цей час статті його членів публікувалися в наукових журналах «Український журнал», «Український вісник», «Вісник Європи», «Син Вітчизни» та інших.

«Помещик, поставивший первый крепостных людей на степень существ свободных»

Корінні мешканці села Кручик й досі з теплотою згадують поміщика Каразіна, який ставився до селян з пошаною та розумінням. Він писав, що «в своих подчиненных видел не рабов, но воспитанников, Провидением и Правительством нашим нам вверенных» [14]. Будучи людиною глибоко віруючою та духовно багатою, Каразін казав: «Водворите в селах ваших просвещенное земледелие, водворите искусства и промышленность. Водворите наипаче порядок и добрые нравы, без которых все прочее во вред обращается» [15].

Втілюючи свої замисли про духовне та культурне піднесення своїх селян, Василь Назарович створює в Кручику сільську думу (надзвичайно актуальна і сьогодні ідея самоврядування, втілена на початку ХІХ ст.). Дума вирішувала проблеми місцевої громади. На громадські кошти там утримувалась церква, побудована батьком Василя Назаровича, Назаром Олександровичем, і освячена в 1776 році на честь Воздвиження Чесного Животворчого Хреста Господнього [16]. На громадські ж гроші в селі утримувалися священик, фельдшер, учителі у школі, яку Василь Назарович побудував у 1806 році спеціально для дітей своїх кріпаків, і це була перша подібна школа на Лівобережній Україні. Школа та працює й дотепер, хоча переїхала вже в третє приміщення. А нещодавно вона відзначила своє 200-річчя.

Кілька слів про Кручанську церкву. Ось як її описує знавець церковної старовини, якого цитує Д.І.Багалій [17]: «...ныне существующая деревянная церковь заложена в 1774 году 14 сентября, а освящена 30 августа 1776 г. Преосв. Аггеем во Имя Воздвижения Честного Животворящего Креста Господня. (Церковь. – Л.Д.) ... устроена в форме креста и соединена посредством придела с колокольнею. Под церковью и колокольнею устроен склеп, в котором погребен умерший в 1783 году 14 марта создатель церкви полковник Назар Александрович Каразин^{*}. На колокольне от начала ее построения были боевые часы, которых уже давно нет, а колокол, к которому они были приведены, до ныне цел. ...В церкви находится эпитафия Назарию Каразину, написанная по преданию филосо-

^{*} В 1820-х годах Вас. Наз. Каразин просил преосв. Павла дозволить ему приготовить для своего гроба место под церковью. Но так как для этого понадобилось бы вынимать на время из склепа находившиеся там гробы, то преосв. Павел на основании одного Синодального указа отказал Каразину в его просьбе» (Прим. Д.І.Багалія).

фом Сковородой. Она помещена в церкви, а не над гробом, потому что хода в склеп не имеется. Эпитафия написана на простой деревянной доске, окрашенной черной краской, славянскими буквами, некогда красными, а теперь уже побелевшими. Эта доска прежде стояла в алтаре на задней стороне иконостаса, а теперь в церкви, на левом клиросе, с задней стороны заклиросного киота. На этом видном месте поставлена она для того, чтобы всякому желающему можно было прочитать эту эпитафию».

Христовоздвиженська церква в Кручику діяла до 1935 року. Священика, який служив при тій церкві, Савчука Андрія Ігнатовича, 1884 р.н., примусили «розстригтися» і зізнатися, що він, «связавшись с польским консульством в Харькове, передал ряд сведений о положении в сельском хозяйстве и систематически в тенденциозном, антисоветском духе информировал консульство о «преследовании» духовенства и религии в СССР». Його розстріляли в 1937 році як шпигуна (з матеріалів карної справи № 23712). А 1964 року знесли будівлю церкви, розрили склеп Назара, кістки його перемішали з землею та поставили на тому місці Кручанську школу...

«...каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь Указом 1842 года Апреля 2 дня...»

Гарненьке собі словосполучення: «хотів зробити цар», недоконана форма дієслова стосовно імператора – зухвало! Щоби не бути безпідставним, автор епітафії наводить навіть точну дату ухвалення імператорського указу. Що стоїть за цими словами? Можливі три варіанти: «хотів зробити вільними, але не зміг», «хотів, але не встиг», або ж – «хотів, але не дуже».

Відкидаємо одразу слова: «не зміг»: могутність російського імператора не викликає сумнівів, «не встиг» також не підходить, адже імператор Микола I жив у доброму здоров'ї до 1855 року, залишається версія: «хотів, але не дуже». Нагадаю, що кріпосне право було відмінене набагато пізніше, у 1861 році. Зверніть увагу, що питома вага слів про кріпосницький устрій в Російській імперії, який не міг не хвилювати родину Каразіних, займає в епітафії 29,4 %.

«Водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове»

Розмірковуючи про університет для улюбленого міста, Каразін писав: «Харьков в самое короткое время процветет и будет иметь честь доставлять просвещенных сынов Отечеству». Василь Назарович «доставил (в Харьков – Л.Д.) 32 семейства иностранных мастеров на собственном иждивении», як про це повідомляє В.П.Титар у статті «К вопросу о коллекции Аделунга и «художниках», присланных В.Н.Каразиным в Харьковский университет» [18]. Серед запрошених були найкращі європейські ремісники: друкарі, палітурники, годинникарі, столяри, різьбярі, слюсарі, каретники, ковалі та ін. Іноземні майстри, здебільшого це були німці, принесли з собою високу культуру побуту та праці, що не могло не змінити на краще життя харків'ян.

«Естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей»

Про ставлення Каразіна до метеорології, яку він вважав однією з найцікавіших і найперспективішних наук, знаходимо в [19]. У своєму Кручику він здійснював спостереження за погодою від початку XIX ст., продовжуючи їх понад 40 років. На самому початку цієї діяльності він дійшов висновку, що задовольнитися тільки одиничними спостереженнями для передбачення погоди неможливо. Ніхто ні в Росії, ні за її межами тоді не дійшов висновку, який послужив основою метеорології – про необхідність створення розгалуженої мережі повсюдно розташованих метеостанцій та спостереження за погодою. Каразін передбачив, яку велику користь для практичних потреб господарства та загалом для держави можуть дати результати комплексних досліджень – передбачення погоди. Цю думку він вперше висловив у 1810 році, виступаючи в Московському товаристві природознавців. У своїй доповіді Каразін визначив мету метеорології, окреслив зміст цієї науки, обумовив її важливе значення, відзначивши явища, що підлягають вивченню, та показав метод дослідження цих явищ, що полягав у зборі та узагальненні якомога більшої кількості одночасних, постійних та проведених за однаковою програмою спостережень, що здійснюються в усіх країнах світу. Лише 50 років потому каразінська думка була повторена французьким астрономом Левер'є та в захваті сприйнята науковим світом.

*«Почетный член двух университетов, Московского
и Харьковского, член разных ученых обществ,
русских и иностранных»*

Багатогранна та дуже активна наукова діяльність Каразіна створила йому авторитет у науковому світі. Він був почесним та дійсним членом семи наукових товариств Росії. У різний час його обирали членом колегій Московського та Харківського університетів, Московського товариства природознавців, Товариства любителів російської словесності при Московському університеті, Товариства історії та старовини, Російського вільного економічного товариства, Петербурзького вільного товариства любителів російської словесності.

«Статский Советник и Кавалер»

Чин статського радника (V клас у Табелі про ранги) був наданий Василю Назаровичу в 1804 році. Словом «кавалер» величали людину, що мала нагороди.

Філадельф

От і все, що розказала епітафія. У її рядках фактично закарбувалася пам'ять про цілу епоху. Розбираючи та обмірковуючи кожне її слово, я не могла не думати про її автора. Обдарована, освічена, талановита, смілива та рішуча, уперта, азартна та відважна, з яскравим гумором людина, знайома до того ж з імператорськими указами та досконало обізнана з біографією Каразіна... Це міг бути тільки один чоловік, людина дії, син Василя Назаровича – Філадельф Васильович Каразін (1810 – 1878), мій двоюрідний прапрадід.

Уклін тобі, Філадельфе, я пишаюся тобою, це для мене ти написав слова «Русский царь хотел», щоби я розгадала твоє авторство, уявила, який ти мудрий, відчайдушний та здатний на вчинок! Таку епітафію міг написати тільки ти, бо ніхто в світі, окрім тебе, не насмілювався б на таке формулювання і таке, по суті, засудження царя. Я уявляю, як ти підбираєш слова для батькових звершень: «основатель», «учредитель», яке ж третє? – «винувник»! Думаю, ти не один день мучився і вагався перед тим, як написати те «Русский царь хотел»!

Кілька слів про Філадельфа. Він закінчив словесне відділення фі-

лософського факультету Харківського університету, з 1836 по 1853 рр. мешкав у Миколаєві, служив у штабі Чорноморського флоту на посаді чиновника з особливих доручень завідуючого похідною канцелярією при адміралі М.П.Лазареві, потім працював у Міністерстві державного майна, вийшов у відставку в чині дійсного статського радника. Був одружений з дочкою контр-адмірала Цаца Євгенією Федосіївною [20]. Після смерті батька Філадельф став його біографом, зберігав величезну кількість копій батькових листів (які він переписував та відправляв адресатам), число їх на рік іноді становило 1200 [21]. Останні роки жив у Петербурзі, де і був похований. Можливо, в петербурзьких архівах ще залишилися папери Філадельфа.

*Каплиця в 1904–1910 рр.
(з матеріалів співробітниці Миколаївського
обласного краєзнавчого музею О. Пономарьової)*

У миколаївській газеті «Южная Россия» 1904 року з'явилося повідомлення: «В Николаеве на ул. Соборная, 60, живет 105-летняя Евдокия Давыдовна Соколова, которая служила нянькой в семействе Василия Назаровича. Работая у Каразиных, ей удалось скопить небольшой капиталец. После смерти Василия Назаровича и его внука в благодарность соорудила над их могилами общий мавзолей-часовню, истратив большую часть своих сбережений (более 1000 рублей). Остальные деньги прожила и сейчас мытарствует по добрым людям, просит устроить ее в приют. Корреспондент, правда, уточняет, что женщина очень стара и может что-то путать. Сей «анекдот» опровергают потомки В.Н. Каразина» [22^x].

Про жінку, що доглядала поховання Каразіна й сама була похована за каплицею, знаходимо у М.Тихого, можливо, це та сама людина [23]: «У задней стены памятника была похоронена старушка, сопровождавшая В.Н.Каразина в Крым и бывшая свидетельница его смерти. Она некоторое время ухаживала за могилой умершего господина и, умирая, просила похоронить ее как можно ближе к могиле Вас. Наз-ча. Теперь могила этой старушки провалилась, начал заваливаться в сторону ее ямы и памятник-каплица В.Н.Каразина. Харьковский университет ассигновал некоторую сумму на реставрацию надгробного памятника».

Там же Тихий додає: «К 1889 году старый памятник был уже очень ветх: во многих местах сверху донизу образовались сквозные трещины в стенах, несомненно, предполагающие близкое и совершенное разрушение памятника...»

В «Харьковских губернских ведомостях» з'явилося повідомлення пана Морозова, віце-голови комітету зі спорудження пам'ятника В.Н. Каразіну. В ньому йшлося, що на засіданні комітету 21 квітня 1889 р. було заслухане повідомлення Миколаївського міського голови «Про відновлення в м. Миколаєві пам'ятника Каразіну», а також звіт із цього питання піклувальника Миколаївського міського кладовища І.Ф.Бартенєва. Від Харківського університету надійшло 298 карбованців 43 коп. [24^x].

Напередодні святкування 100-річчя Харківського університету між Миколаївським головою О.А.Енквістом та ректором Харківського університету дійсним статським радником Миколою Йосиповичем Куплеваським розпочалося листування. Для полагодження каплиці, яка почала руйнуватись, університет виділив 1000 рублів [25^x].

У 1903 році була створена Комісія з наведення порядку в каплиці. Очолював її член Міської управи П.А.Михайлов. До Комісії увійшли випускники Харківського університету: А.Ратнер, головний лікар Миколаївської міськради, А.В. Смірнов, головний лікар міської лікарні, лікарі П.І.Гончаров, Г.С.Зайднер, архітектор Миколаївської міськради К.П.Парізо де ля Валет, якому доручили скласти проект нової каплиці [26^x].

При вивченні місцевості та проекту виявилось, що на спорудження нової каплиці за проектом К.П. Парізо необхідно 4000 рублів [27^x].

У листі М.І.Куплеваського до О.А.Енквіста від 21.01.1904 р. йдеться про те, що війна, котра розпочалася (мається на увазі російсько-японська війна, що почалася 1904 р. – **А.Д.**), а також незавершена підписка на пам'ятник Каразіну не дають змоги зібрати ще 3000 рублів, тому планується розібрати існуючу каплицю, виправити склеп та покласти кілька плит на поховання як самого Каразіна, так і членів його родини, або ж поставити на похованні В.Н. Каразіна який-небудь звичайний недорогий надгробний пам'ятник, а на похованні членів його родини покласти плити [28^x].

У листі щодо виправлення пам'ятника Каразіну (підрядчик – селянин Аркадій Бородінов), договорі від 9.04.1904 р. та акті комісії від 31.08.1904 р. знаходимо облік робіт [29^x]:

1. Разобрать памятник до фундамента.
2. Поставить такой же с железной крышей, покрашенной суриком.
3. Исправить палисадник (ограда деревянная, покрашенная).
4. Исправить чугунную дверь, причем:

1. Стены часовни должны быть не тоньше 10 вершков (1 вершок = 44,5 мм, сучасна товщина стін каплиці приблизно дорівнює 44,5 см, – **А.Д.**).

2. Под перемышку двери уложитъ 2 тавровые балки.
3. Если фундамент окажется ненадежным – переложить.
4. Негодный камень должен быть заменен новым.
5. Лес и железо должны быть новыми.

Робота була завершена вже у 1905 р. 18 лютого була відправлена панахида по В.Н.Каразіну священиком Миколою Левандовським. При цьому були присутні А.В.Смірнов, Е.В.Дуброва, морські лікарі П.І.Гончаров, А.І.Кутир'єв, С.В.Тольдберг, Г.М.Шнайдеров, В.Т.Співак, а також С.Т.Зайденер, Д.П.Архипов, Є.О.Шульмейстер, Б.Г.Кранцфельд, А.О.Гутштейн [30^x].

Але уже 5.03.1910 року ректор Харківського університету Д.І. Багалій пише Миколаївському міському голові: «В правлении университета имеются частные сведения о крайне печальном состоянии памятника на могиле основателя Харьковского университета Василия Назаровича Каразина. Как сообщают правлению, самый памятник грязен, весь в пыли и мусоре, часовня над ним от времени теряет штукатурку... Признавая, что вопрос о поддержании памятника в достойном состоянии должен составлять заботу культурной части общества, правление университета имеет честь покорнейше просить Ваше Превосходительство [учредить] надзор над памятником» [31^x].

Фото 1912 р.

У книзі «Прогулки по старому Николаеву», яку впорядкувала головний хранитель фондів Миколаївського обласного краєзнавчого музею Н.О.Кухар-Онишко [4], знаходимо листівку з фото каплиці 1912 року: вона входила до серії поштових листівок, випущених відомим московським видавцем О.М.Суворіним. За угодою з Міністерством залізничних шляхів Росії, останній мав монопольне право продавати свої поштові листівки на всіх залізничних станціях Росії. На Миколаївському вокзалі можна було придбати три серії суворінських листівок: за 1912, 1913, 1916 рр. Серед найкращих видів міста, якими пишалися миколаївці, була і Каразінська каплиця. Вигляд каплиці на листівці подібний до наведеного у [8].

Поштова листівка із зображенням Каразінської каплиці. Фотографія 1912 р., видавець О.Суворін.

З матеріалів О. Пономарьової за 1915–1955 рр.

У 1915 р. в «Николаевской газете», в рубриці «Местная жизнь», з'явилося повідомлення: «Городской голова уведомил Правление Харьковского университета, что памятник Каразину на городском кладбище находится в заброшенном виде и требует ремонта, который исчисляется в сумме 1277 рублей 58 копеек» [32^х].

На фотографії на сторінці 35 внизу, яку приблизно можна датувати 20-ми роками ХХ ст., бачимо над воротами дошку з надписом новою орфографією: «Основатель Харьковского университета Василий Назарович Каразин, 1773–1842». Можливо, став недоступним вхід до каплиці – тому і з'явилася дошка. Вірогідно, це сталося під час реставрації каплиці. В газеті «Красный Николаев» за 1928 р. в замітці «Реставрация памятника Каразину» повідомляли, що президіум міськради запропонував виділити понад 800 карбованців на відновлення пам'ятника Каразину, що знаходиться на християнському кладовищі та часто відвідується «иностранцами экскурсиями учащихся» [33^х].

Відомий краєзнавець П.Соломатін повідомляє, що реставраційні роботи були здійснені також у 1955 р., до 150-річчя Харківського університету [34^х].

З паперів Ізраїля Давидовича Ратнера, 1934–1971

У Миколаївському обласному краєзнавчому музеї серед паперів Ізраїля Давидовича Ратнера, що працював у музеї в 1946–1948 рр., зберігаються три документи: перший – аркуш паперу (Дод.2), названий: «Надгробный камень с памятника В.Н.Каразина», датований 2.VIII.34 і підписаний «В.Педь» (архівний номер НКМ КП 58512/ Д – 26334). Автор накреслив чорнилом просторове зображення паралелепіпеда, на якому наніс його розміри та текст епітафії, що починається словами: «Виновник учреждения в России...», а закінчується словами: «Статский Советник и Кавалер». Інший документ (Дод.3), названий «Памятник Каразину», підписаний «Н. Душков Лагутин», але не датований, має архівний номер НКМ КП 58512/ Д – 26336. На ньому бачимо просторове креслення паралелепіпеда, подібне до Дод. 2, на звороті аркуша – текст епітафії, ідентичний тексту епітафії у Дод. 2. Розміри стели в цих документах теж однакові: «довжина 120 см, ширина – 70 см; товщина 47 см». Цікаво, що в документах з Дод. 2 і 3 та в [9] епітафія відтворена однаково, співпадають навіть кількість рядків та літер у них, хоча в Дод. 2 і 3 вже відсутня адресна частина.

Третій документ (фото на сторінці 35 зверху) позначений: «V-71/13–12». Це – фото з картини невідомого художника, на якому зображена каплиця. На фронтальній її стіні, над входом, бачимо білу плиту з прізвиськом Каразіна, і під нею – меншу, темну (напис на ній прочитати неможливо) на даху тумбочки, ажурне риштування між ними відсутнє, на бані видно хрест.

Розповідь Феодосія Тимофійовича Камінського, 1961

Копію цікавого листа від 15.02.1961 (інв. № 2144/37) мені надіслали з Миколаївського обласного краєзнавчого музею. Колишній директор цього музею Ф.Камінський описує Борису Васильовичу Страдомському спробу пограбування каплиці: «Недавно какие-то бандиты нарушили покой Василия Назаровича Каразина. Мне сообщили, что дверь в его часовню открыта, мраморная доска, на которой был высечен прекрасный эпитаф, освещающий его благородную деятельность, исчез. Помчался я на кладбище, к директору кладбища, – что же, говорю, у вас творится? Я составил протокол, говорит он мне. Мне Ваш протокол не нужен, – ответил я ему. Давайте милиционера и идемте искать, где памятник?

Малюнок каплиці невідомого автора, датованого V - 71.
Фото каплиці невідомого автора, приблизно 1970-ті роки.

Фото каплиці невідомого автора, приблизно 1970-ті роки.

Вызвали представителя милиции, и пошли мы по дворам домов, что против кладбища. Там жили лица, принимавшие заказы на постановки памятников. Этим делом они занимаются и теперь: только поснимали вывески, воруют памятники и немного переделав — ставят на новые места. Обошел три двора, а в четвертом обнаружил украденные части памятника Каразина. Говорю заву кладбищем: я не уйду, покамест при мне памятник не будет поставлен на место. Все при мне перенесли на место, приготовили цемент, все установили на место, вновь на болты закрепили дверь в часовню, и я уже поздно вечером оставил кладбище».

Охоронний Паспорт на могилу-склеп Василя Назаровича Каразіна, 1975

Це – єдиний відомий охоронний документ на каплицю, де її описують фахівці. Він був складений у 1975 р. зав. відділом Миколаївського обласного краєзнавчого музею В.В.Шатнієм та підписаний інспектором з охорони пам'яток, якого звали М.Я.Азаров. Паспорт (Дод.1) має індекс 2.5.36 – 2.14.20. Каплицю було взято під охорону Радянської держави рішенням виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих № 357 від 2 липня 1971 року і поставлено на баланс Миколаївського міськкомунгоспу згідно з Охоронним зобов'язанням від 20.V.1973 р. № 20. Каразінська каплиця була віднесена до «пам'яток історії місцевого значення» з «туристсько-екскурсійним характером сучасного використання», без затвердження охоронної зони.

В Паспорті маємо чотири фото, зроблені 13.04.1975 р. Пронумерую їх для зручності:

№ 1 – загальний вигляд каплиці;

№ 2 – вигляд епітафії, написаної старовинною орфографією, у ній весь текст, включно з кількістю слів та літер у рядках, ідентичні поданим у Дод.2, 3 та на сторінці 21.

№ 3 – фрагмент склепу, написаний старовинним правописом (подаю сучасним правописом): «Василий Назарович / Каразин / Родился в селе Крючике Харь / ковск. губ: Богодуховского Уезда / 1773 года Генваря 30 скончался в Гор: Николаеве Херсонск. губ: / 1842 года Ноября 4 дня в 8 ча / сов вечера»;

№ 4 – фрагмент склепу, написаний сучасним російським правописом, виконаний, як впливає з матеріалів О.Пономарьової, після ремонту 1928 р.: «Основатель / Харьков. / Университета / Василий / Назарович / Каразин / Род. в с. Крючике Харьк. г. / 1773–1842 г.».

На фото загального вигляду каплиці (фото № 1) бачимо, що дошку з фрагменту № 4 розміщено над входом у каплицю.

В Додатку до Паспорта подано також генплан розміщення каплиці на цвинтарі, згідно з яким відстань між церквою Всіх Святих та каплицею становить 160 м.

Згідно з Паспортом (пункт.VII), текст епітафії розірваний з адресом до неї: епітафія, що починається словами «Виновник учреждения в России...» і закінчується словами «Статский советник и Кавалер», міститься «на тильній стороні стели», а адрес до неї – на окремії плиті, на протилежній, «лицьовій стороні». Але ж це насправді не первинний вигляд стели! У [9] і епітафія і адреса до неї з прізвищем Каразіна і часом його смерті, як природне продо-

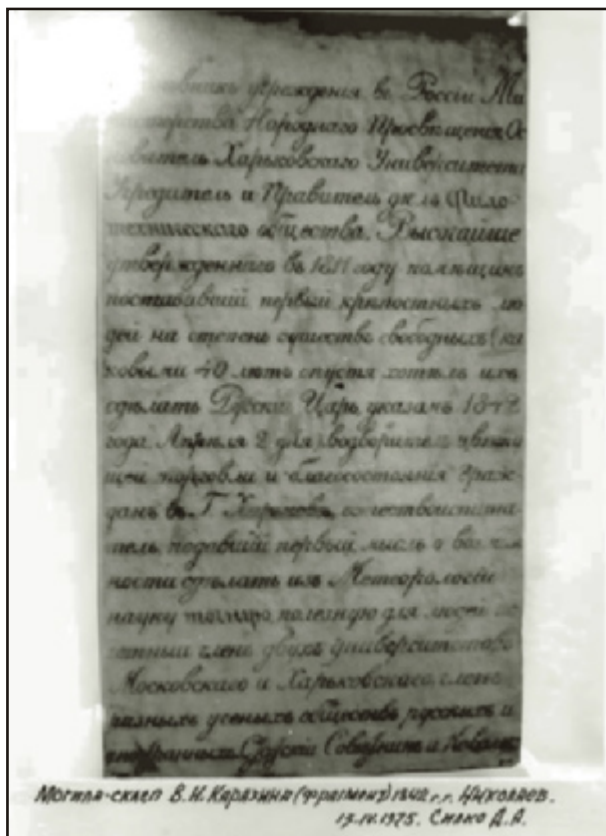
вження епітафії, знаходились на одній стороні, зверненій до входу в каплицю. З опису, поданого в паспорті, ми цілком упевнено можемо зробити висновок, що надгробок В.Н.Каразіна було зруйновано між 1904 і 1975 рр.

Дивують також інші «неточності» в Паспорті:

- не описані поховання в каплиці інших членів родини Каразіна: його онучки (ім'я невідоме), його невістки Євгенії Феодосіївни, в дівоцтві Цац, дружини Філадельфа, що, за даними О.Пономарьової, померла в 1840 р., його онука Філадельфа Філадельфовича (про ці поховання я вже згадувала на с.20);
- твердження Паспорта, що Каразін – «поборник освіти російського народу», я вважаю несправедливим не тільки стосовно Каразіна і українського народу, а й усіх народів Російської імперії;
- неправильно вказаний час побудови каплиці (у 1842, а за [4] – у 1868 р.).

Загальний вигляд каплиці, фото №1 з Паспорта 1975 р.

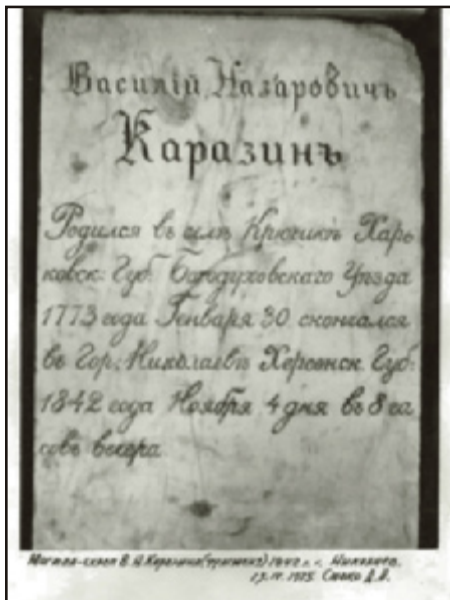
Стела, що колись
знаходилась над
похованням В.Н.Каразіна
в каплиці, фото №2 з
Паспорта 1975 р.

Незважаючи на недоліки, Паспорт містить цінну інформацію: у ньому є фото усіх зниклих з каплиці «фрагментів» (фото № 3 та 4), а також тумбочок на даху (фото № 1), на яких кріпився металевий ажурний парапет. У Паспорті збережено фото епітафії, виконаної старовинним російським правописом та її повний текст (хоча й без адресної його частини) (фото № 2).

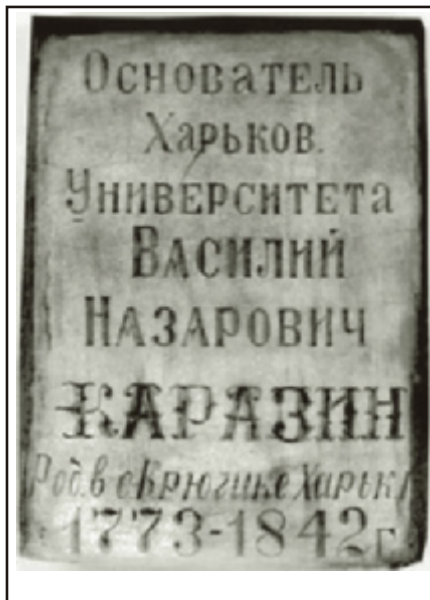
У Паспорті описано ще фігурне завершення стели. Цю архітектурну деталь можна роздивитись на сторінці 47, поховальну чашу воно не нагадує.

У розділі VI Паспорта відзначено, що «реставраційні роботи проводились у 1972 році».

З 1975 року Паспорт не переглядався і не перероблявся, хоча містить у собі чимало помилок.

Мармурова плита з Каразінської каплиці,
фото № 3 з Паспорта 1975 р.

Мармурова плита з Каразінської каплиці,
фото № 4 з Паспорта 1975 р.

Сьогодні каплиця не має охоронного паспорта, бо той, що був оформлений у 1975 році в УРСР, вже не має ніякої сили і не відповідає її сучасному стану, а розробкою нового поки що ніхто не займається.

Вивчаючи Паспорт, порівнюючи його з іншими документами і тим, що бачила на власні очі на Миколаївському цвинтарі, я була вражена «дивовижною» неточністю його розробників. Відомості про каплицю подано, я б сказала, «навиріст», тобто з урахуванням її поступового знищення і неможливості її відтворити: будівля описана тільки трьома розмірами, про матеріали, з яких збудовано каплицю, сказано просто й загалом: «камінь – вапняк, білий мармур», фрагменти каплиці не описано, не вказано де вони розташовані, розміри стели в Паспорті (1,2м X 0,5м X 0,4м) не збігаються з тими, що в Дод.2 і 3 (1,2м X 0,7м X 0,47м). Чомусь зараз епітафію виконано сучасним російським правописом, у ній втрачені адресна частина, слова «Статский Советник и Кавалер», а замість слова «иностранных» написано «и прочих». Можливо, автори не бачили оригіналів, і Паспорт складався, коли каплиця була вже пограбована і мармурові фрагменти та стела вже «перебрались» на інше

місце, про їх зникнення розповів доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін Миколаївського державного університету ім. В.А.Сухомлинського О.П. Хаєцький.

Спогади Олександра Петровича Хаєцького, 1970-ті роки

Дізнавшись про мої труди, доцент кафедри спеціальних історичних дисциплін Миколаївського державного університету О. Хаєцький надіслав мені 5 червня 2008 р. листа. Ось що він пише: «В середине 1970-х годов склеп В.Н.Каразина находился в довольно запущенном состоянии и требовал ремонта. В 1974–75 гг. я, студент-первокурсник Николаевского пединститута, обратился с письмом в газету «Южная правда», в котором обстоятельно изложил биографию В.Н.Каразина и просил редакцию поспособствовать решению вопроса о реставрации склепа. Никакого ответа не последовало. Очевидно, с таким предложением в различные инстанции обращался не я один.

Однако через некоторое время при очередном посещении кладбища я обратил внимание, что начались ремонтные работы на склепе. После их завершения обнаружилось, что «реставраторы» заменили прежний беломраморный обелиск внутри склепа с надписью, покрытой сусальным золотом, на новый. Его форма, графика букв, как мне показалось, были несколько упрощены. Исчезла и беломраморная доска над входом в склеп с именем и датами жизни В.Н. Каразина. Причины замены подлинного обелиска, который находился в отличном состоянии (лишь надпись золотом немного потускнела), на новодел были неясны. Возможно, исполнители ремонтных работ во главу угла поставили задачу освоения определённой суммы денег, выделенной на это дело, и меньше всего заботились о научно-исторической стороне.

В дальнейшем, в разговорах с местными краеведами и работниками краеведческого музея, я интересовался, куда же дели старый обелиск и памятную доску над входом в склеп, однако ничего конкретного узнать не удалось. Скорее всего, кладбищенская мастерская по изготовлению памятников использовала старый обелиск и памятную доску для изготовления новых памятников, поскольку белый мрамор в то время был в большом дефиците.

А.П.Хаєцький,
доцент кафедри спеціальних історических дисциплін
Николаевского гос. ун-та им. В.А.Сухомлинского».

Спогади Любові Червякової

Про те, що в каплиці Каразіна щось змінилося приблизно 1972 р., що до цього вона була іншою, розповіла Любов Григорівна Червякова, гостюючи в Києві, у своєї сестри Галини Григорівни Бояр. Ось що вона написала:

« Я, Червякова Любовь Григорьевна, проживаю в г. Николаеве областном с 1934 года. В годы войны была в эвакуации до 1947 года. В 1957 году умер мой свекор, Яков Иванович Червяков. Его похоронили на Старом кладбище, недалеко от церкви. За церковью, наискосок от могилы моего свекра, находится часовня, где похоронен Василий Назарович Каразин, основатель Харьковского университета. Припоминаю, что до 1972 года часовня была закрыта ажурными металлическими дверями. Сквозь двери хорошо была видна мраморная белая колонна высотой примерно 1 м 20 см, на которой был установлен бюст Василия Назаровича, выполненный из белого мрамора немного меньшего размера, чем натуральный.

1 июля 1998 г.
ул. Лазурная, 18-А, кв. 90,
г. Николаев, 327058».

Червякова Любовь Григорьевна.

Три вибухи 1977 р.

У березні 1977 року каплицю тричі підривали в повітря. На мій запит начальник ММУ УМВС України М.Т.Светочев (лист від 13.02. 2009 № 21-Д-11) відповів, що «ніяких документів про кримінальну справу по факту вибухів на кладовищі в Управлінні МВС України в Миколаївській області не збереглося».

Події в каплиці описані в Акті, складеному 1 квітня 1977 року (Дод.5). Подаю його текст, зберігши порядок слів.

«Мы, нижеподписавшиеся, комиссия в составе председателя т. Азарова М.Я. – ст. инспектора областного управления культуры, членов т.т. Шатного В.В. – зав. отделом охраны памятников краеведческого музея и Зайцева П.М. – консультанта Николаевской организации общества охраны памятников истории и культуры 30 марта 1977 года произвели осмотр могилы-склепа В.Н.Каразина, русского ученого, исследователя и прогрессивного деятеля, основателя Харьковского университета, и установили, что могила-склеп В.Н. Каразина действительно была взорвана неизвестными лицами.

В беседі со сторожем кладбищенской церкви Силиным Г.А. могила-склеп подвергалась взрыву 21 марта 1977 года в 21 час. 40 мин., 22 марта 1977 года в 22 час. 45 мин., 23 марта 1977 г. в 23 час. 25 мин.

В результате трех взрывов взорван памятник, образовалась трещина стены (ближе к двери), сорвана дверь склепа, опущена крыша и ее прорыв в нескольких местах. Комиссия установила, что после взрыва могила-склеп В.Н.Каразина требует капитального ремонта и реставрации.

Председатель комиссии М.Я.Азаров,
члены комиссии В.В. Шатний, П.М. Зайцев».

Фото каплиці з архіву Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна, приблизно 1980-ті роки.

Висновки науковців, 1998

У 1998 році Микола Миколайович Біляшівський, член Головної ради Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), обстежив стан каплиці і дійшов таких висновків: «...треба визнати, що останки всіх похованих в склепі потребують ексгумації та перепоховання. Каплиця потребує відновлення первісного вигляду бані, з встановленням на ній хреста, повної реставрації її ззовні та зсередини, опорядження прилеглої до могили цвинтарної території. Усе це потребує значних додаткових архівних пошуків, а сама реставрація – і значних коштів. До того ж ексгумація останків усіх похованих у склепі людей потребуватиме нагляду з боку громадськості, яку, на нашу думку, могли б очолювати представники не тільки урядових та миколаївських міських установ, але й представники Харківського університету та Харківщини загалом,

що викликано не тільки тісним зв'язком В.Н. Каразіна з Харківщиною і заснованим ним славним Харківським університетом, але й тим, що йдеться про склеп, у спорудженні якого цей університет брав безпосередню участь. Годилося б, на нашу думку, утворити при Харківському університеті групу з вивчення цього питання та розпочати збір коштів для проведення робіт» [35].

З Миколаєва М.Біляшівський привіз мені кілька світлин некрополя, який він описав одним словом: «джунглі». Дах Каразін-

Вигляд Каразінської каплиці, 1998 р. Фото з архіву М. Біляшівського.

ської каплиці виконаний у вигляді перевернутого тазика, хреста над каплицею немає.

За підсумком поїздки М. Біляшівського Головна рада Українського товариства охорони пам'яток історії та культури за підписом голови товариства академіка П. Толочка звернулася до ректора Харківського університету В. Бакірова з листом, де йдеться про необхідність ексгумації останків та «повної реставрації ззовні та упорядкування прилеглої до могили цвинтарної території».

Я повністю згідна з висновками академіка П. Толочка та М. Біляшівського, нас, як родичів, дуже непокоїть питання, що сталося з останками Каразіних після триразових вибухів у березні 1977 року. Лист П. Толочка див. у Дод. 6.

З листа ректора Харківського університету В.Бакірова до П.Толочка, 1998

«...Нас турбує стан могили В.Н.Каразіна. У 1989–1990 рр. студенти та викладачі університету направлялися до м. Миколаєва для того, щоб впорядкувати могилу... Навесні цього (1998) року до м. Миколаєва буде направлено групу викладачів та студентів, ми знов поставимо перед міською владою Миколаєва питання про підтримання могили Каразіна в належному стані.

Що ж стосується відновлення склепу у первісному вигляді, то це можливо або після переносу праху до Харкова, або після впорядкування кладовища м. Миколаєва в цілому та забезпечення його охорони. Харківський державний університет через благодійний фонд ім. В.Н.Каразіна, що створюється, готовий розпочати збір коштів на проведення робіт по впорядкуванню поховання засновника університету.

Ми дуже сподіваємося на співпрацю з Українським товариством охорони пам'яток історії та культури у вирішенні зазначеної проблеми і просимо повідомити про можливі і першочергові заходи». (Дод. 7).

Вигляд Каразінської каплиці, 1998 р. Фото з архіву М. Біляшівського.

Газета «Харківський університет» про каплицю, 1999

25 травня 1999 р. «Харківський університет» опублікувала у № 10 статтю власного кореспондента С.Зайцева:

«Днями з відрядження до м. Миколаєва повернулись С.І.Посохов і проф. С.М.Куделко. Мета відрядження – ознайомитися з сучасним станом поховання засновника Харківського університету В.Н.Каразіна. Було проведено переговори з представниками обласної (заступник голови облдержадміністрації Я.І.Журецький), міської адміністрації (заступник міського голови м. Миколаєва В.О.Розанов), з начальником управління з питань охорони пам'яток історії та культури міськвиконкому І.А.Бондаренко, із керівництвом обласного краєзнавчого музею, Державного архіву Миколаївської області, з деканом історико-краєзнавчого факультету Миколаївського педагогічного інституту В.О.Білюком. Могила Василя Назаровича потребує проведення реставраційних робіт.

Керівниками обласної та міської адміністрацій висловлена думка про недоцільність перенесення праху Каразіна до Харкова і виявлена готовність до співробітництва з Харківським університетом у справі реставрації могили та подальшої її охорони. Адже історична постать В.Н.Каразіна має загальноукраїнське, державне значення».

Дякую Вам, шановні колеги, Ви сказали слова, яких я так від Вас чекала: *охорона та реставрація* – ось що потрібно каплиці, бо ремонт, який робить час від часу Миколаївська міська адміністрація, не вирішує проблем.

Сатаністи в каплиці. Розповідь пані Аріолли, 1999

14 червня 1999 р. кладовище відвідала поетеса пані Аріолла Мілодан (повний текст її статті «Пока звонят колокола» див. у Дод. 8). Таким вона побачила склеп:

Фото Каразінської каплиці, зроблене п. Аріоллою Мілодан у 1999 р.

«Травой он зарос так, что подобраться к нему можно только с одной стороны. А ведь находится он совсем недалеко от церкви. Гляжу – куча строительного мусора у входа, видимо, еще с момента реставрации, ворота раскрыты. Кто-то когда-то выломал фрагмент ворот, и потом, когда склеп реставрировали, на это место вварили страшный кусок кладбищенской оградки. Плиту с эпитафией залили белой краской. Внутри склепа, на стенах – неприличные надписи. Видно, что о склепе народ помнит...»

Ось що розповів п. Аріоллі о. Валерій, священник церкви Всіх Святих, що знаходиться на кладовищі:

«Когда-то, годов до семидесятых, это было красивое, ухоженное кладбище. Потом же, когда хоронить на нем перестали, постепенно все пришло в запустение. Многие памятники разворовали, в склепах... по ночам собираются сатанисты. И мы ничего не можем сделать. Милиция на наши вызовы не приезжает, а сами мы что можем?... Вообще, знаете, это кладбище известное, здесь через могилу – знаменитости. Но никому до этого нет дела. Вот только как мы будущее строить будем, не зная прошлого?!»

Діалог п. Аріоллі з мешканцем Миколаєва

«Я кладбище это хорошо знаю. Мальчишкой жил неподалеку, мы часто туда бегали... Красивое было место. Раньше там было много мраморных статуй, памятников. Где они сейчас?» Спрашиваю: «А как Вы думаете, о Каразине в городе помнят?» «Да кто там помнит! Разве что старая николаевская интеллигенция. Посмотрите, у нас есть улица Орджоникидзе, Дзержинского, Розы Люксембург, но у нас нет улицы Каразина! Старики, да и то не все, помнят, а молодежь о Каразине и не знает ничего».

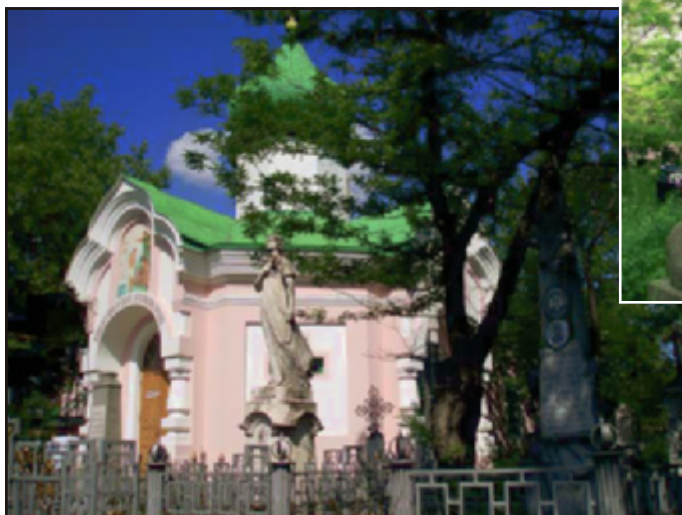
«Я спрашивала своих знакомых и просто людей на улице: «Вы слышали что-нибудь о Василии Назаровиче Каразине?» И получала отрицательный ответ... Из трех десятков опрошенных мною людей только четверо ответили, что знают, кто такой Каразин. Признаться, я сама прожила в этом городе три года: училась, – но ничего об этом человеке не слышала».

Пані Аріолла зробила фото, на якому видно каплицю зсередини: закіптюжені стіни, сторонні написи на них та на стелі, частину ґратчастих воріт відірвано, замість неї вварено фрагмент якоїсь цвинтарної огорожі.

Пам'ятники на старовинному кладовищі.
Фото з архіву О.Чеботаєвої. Літо 2006 р.

Церква Всіх Святих на Миколаївському старовинному
кладовищі. Фото з архіву О.Чеботаєвої. Літо 2006 р.

Пам'ятник на
старовинному
кладовищі.
Фото з архіву
О.Чеботаєвої.
Літо 2006 р.

Національний статус, 1999, 2001 рр.

Того року зусилля київських і харківських охоронців пам'яток досягли мети: 15.06.1999 р. вийшов наказ Міністерства культури і мистецтв України № 393 «Про Державний реєстр національного культурного надбання (пам'ятки історії, монументального мистецтва та археології)», до якого був занесений і склеп Каразіних у Миколаєві, охоронний номер 1864. Тоді ж Харківському університету присвоїли ім'я його засновника та надали статус національного. Про національний статус каплиці свідчить ще один документ, Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2001 року № 1761 «Про занесення пам'яток історії, монументального мистецтва та археології національного значення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України».

Паралельні світи і непрямі паралелі, 2001 р.

Мої німецькі подруги показують нам свою країну. Ми блукаємо вулицями Веймара, сонячними, до блиску прибраними і веселими. Це місто Гете. Ось – триповерховий музей великого поета, мислителя та вченого (до того ж він обіймав посаду міністра фінансів при дворі герцога Карла-Августа). А ось – будиночок, де

Мавзолей, де похований Гете, старовинний малюнок.

Мавзолей Гете
у Веймарі.
Ззовні та
зсередини.

жив Йоган-Вольфганг. Анфілада скромних кімнат, бібліотека, природничий кабінет з колекцією мінералів, біля будинку - внутрішній садочок і городик, де родина вирощувала овочі та лікарські рослини для своїх потреб (такі самі рослини бачимо там і сьогодні). Я ходжу по будинку Гете, і думаю про свого Василя Назаровича, бо відчуваю їх дивну спорідненість: вони не тільки жили в один час, захоплювалися природничими науками, були провідниками геніальних ідей та носіями духовних багатств, Гете допомагав підібрати професорів та викладачів для створюваного у Харкові університету. Згодом обидва були обрані почесними членами цього навчального закладу.

...А ось і міське кладовище – чисте, доглянуте, красиве. У мавзолеї, побудованому у 1825 році за наказом герцога Карла-Августа для своєї родини, похований Гете, згодом там же перепоховали і Шіллера. Пошана до людей розумової праці тут на належному рівні, німці люблять своїх героїв, поважають свою історію і себе в ній.

Будиночок-музей Гете у Веймарі, літо 2001 р. Фото з архіву автора.

Ремонт 2002 р.

Влітку 2002 р., на прохання родини Каразіних, після виступу про каплицю в центральній пресі М. Біляшівського, за сприяння академіка П. Толочка та мера Миколаєва В. Чайки, каплицю відремонтували після великої перерви: побілили стіни, відчистили стелу, реставрували ворота і поставили хрест на дах. Автором проектної документації був інженер В. Розенштрах.

Родина безпритульних з дитиною

Після ремонту 2002 р. в каплиці оселилася родина безпритульних з дитиною. Про них розповіла канд. істор. н. О. Чеботаєва, що мешкає в Миколаєві, ще й надіслала фото. На ньому видно, що сім'я облаштувалась капітально, не на одну добу: повісили на вхідні ворота власний замок, розстелили матраци, ковдри, принесли каструлі та бутили з водою. Стала в нагоді стела з епітафією: на ній розкладено грібінці, шампуні, катушки з нитками, чашки та інше. А що люди ці виявились акуратними і підтримували порядок всередині приміщення, то у мене не повертається язик назвати цю родину бомжами: хіба винна дитина, що їй ніде жити? Мені розказував знайомий миколаївець, що на зиму цю родину брала до себе в хату одна жінка. Звичайно, ці люди кращі за сатаністів, опісаних о. Валерієм, але...

Помешкання безпритульних з дитиною в каплиці, літо 2004 р., фото О.Чеботаєвої.

Взимку 2008

З боєм роздивлялась я фото, зроблені у лютому 2008 р. співробітниками Миколаївського обласного краєзнавчого музею Ігорем Гавриловим та Оленою Пономарьовою. Всередині каплиці на стінах непотрібні написи, половинка воріт відсутня, фрагмент сторонньої металевої огорожі валяється на підлозі, стела розписана.

Миколаївські хулігани давно полюбили каплицю, вони часто приходять сюди. Збити замок неважко – і «хатка» твоя, вона зручна, не дме, не капає, площа 25 м², а хто тут похований – не написано. Ті «гості» розмальовують стіни та стелу, ламають ворота. Такою бачимо каплицю на фото п. Аріолли 1999 р., майже такою ж всередині ми бачимо її в лютому 2008 р. Вандалів спинити важко, бо постійної охорони на старовинному кладовищі немає, вночі воно не освітлюється, доріжок там мало, а патрульна служба міліції відвідує некрополь епізодично.

Втім, Миколаївська міська влада, якій ми дуже вдячні за її зусилля, час від часу робить ремонти каплиці, хоча без надійної охорони вони дуже скоро зводяться нанівець.

Зовні та всередині каплиці, лютий 2008 р. Фото В.Гаврилова, О.Пonomарьової.

Каплиця після ремонту влітку 2008 р.
Фото з архіву І.Бондаренко.

За О.Пономарьовою, ремонти каплиці робилися в 1889, 1904-1905, 1928, 1955, 1972, 2002 рр., влітку 2008 р.). Прилучався до зусиль миколаївців і Харківський університет (*див. матеріали О.Пономарьової, стор. 30, 31*).

Збираючи матеріали

Збираючи матеріали про Каразінську каплицю уже понад одинадцять років, тримаючи в голові (і в своєму архіві) усі її фото, малянки, листи та листівки, можу сказати, що сьогодні вона має зовсім не той вигляд, що колись, навіть на світлинах з Паспорта 1975 р. Не видно на даху будівлі ні тумбочок, які продовжували б лінію бічних наріжних лопаток, ні риштування між ними у вигляді ажурного парпету, що так гарно сполучав її кубічну форму з півсферою даху і створював відчуття легкості та гармонії. Не приверне каплиця увагу людини з почуттям пропорції, не піднесеться вона поглядом до неба разом із півкулею – банею, бо замість півкулі там лежить перевернутий тазик. Можливо, для консервації приміщення це й найліпша форма.

З каплиці зникли всі мармурові плити. Принаймні з 1998 р. на ній відсутній напис, хто ж тут похований. Жодного слова «Каразін» ні на каплиці, ні на стелі немає. Є, щоправда, слова в епітафії: «основатель Харьковского университета...», та, далекі, не всі знають, як того добродія звали. Останнє фото, де бачимо прізвище Каразіна на каплиці, датоване 1975 роком. Немає тут і бодай якоїсь таблички, що свідчила б про державну охорону.

Газета «Харківський університет» від 14 жовтня 2008 р.

Схоже, що в Харкові про реальний стан справ у Каразінській каплиці сьогодні майже ніхто не знає, про це свідчить маленька заміточка з газети «Харківський університет» (наводжу повністю):

«В м. Миколаєві наприкінці вересня побували директор ЦНБ університету І.К. Журавльова та директор Центру краєзнавства С.М.Куделко. Завдяки зусиллям керівництва Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили останній притулок Василя Назаровича добре доглянутий і знаходиться в ідеальному стані. Чистота, замкнена огорожа, ключ від якої зберігає профектор, на даху відновили хрест... Віримо, що в такому стані могила проіснує не одну сотню років».

Ініціатива М. Кондрат'єва

А в Миколаєві таки є небайдужі люди. Вони намагаються щось змінити і достукатись до тих, від кого щось залежить. Вони водять експерсії по некрополю, пишуть статті та книжки, прибирають старовинні поховання та запрошують взяти в цих благородних заходах інших.

Директор ТОВ «Торговый дом «Николаев» М. Кондрат'єв 2007 року найняв на власні гроші бригаду робітників, які розчищали територію кладовища від кущів, зайвих дерев, трави по пояс. Він же запропонував громадським організаціям взяти «шефство» над похованнями відомих людей [37]. Станом Каразінської каплиці особисто опікується проректор Миколаївського державного гуманітарного університету О.Мещанінов, прибирають біля каплиці також директор Миколаївської ЗОШ № 29 Л.А.Грицюк та її вихованці й студенти Миколаївського юридичного ліцею. Значить, не все втрачено, і є надія на кращі часи і для каплиці, і для наших дітей, для Миколаєва і для всієї нашої держави.

Подяка

Дякую всім причетним до створення і збереження каплиці. Хотілось би знати ім'я архітектора, що спроектував цю перлину, подякувати за його талант. Згадаємо тут тих, хто будував споруду, відливав металеві ґрати та риштування, хто викарбував слова епітафії, хто освячував це місце, хто молився тут, а також тих, хто консервував, ремонтував, реставрував її та врешті-решт зберіг до нашого часу. Без зусиль Миколаївської міської адміністрації і особисто її голови В.Чайки не встояла б каплиця, поросла б бур'яном, зникла б сторінка історії, якою може пишатися кожна нація.

Дякую тим, хто допомагав мені збирати та готувати матеріали про каплицю: кандидату історичних наук з міста Миколаєва О.Чеботаєвій, співробітникам Миколаївського обласного краєзнавчого музею: О.Пономарьовій та І.Гаврилову, бібліотекарям наукової бібліотеки Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна: директору ЦНБ І.Журавльовій та її колегам С.Журавльову і Н.Березюк, співробітниці університету О.Узбек, журналісту В.Литвинову, канд. філософ. н. Є.Зарудному, канд. біол. н. В.Грамі, п. А.Мілодан, М.Виноградовій, доценту ХНУ О.Чугую, редактору Харківської правозахисної групи О.Багалій, моїй подрузі Л.Благовещенській та її доні Мартусі, а також члену Головної ради товариства охорони пам'яток історії та культури

М.Біляшівському, який дуже багато допомагав мені в роботі над книгою. Особлива подяка І.Бондаренко, М.Кондрат'єву, проректору Миколаївського державного гуманітарного університету О.Мещанінову, директору Миколаївської школи № 29 Л.Грицюк та студентам Миколаївського юридичного ліцею. Дякую моїй родині за розуміння та моральну підтримку.

Епілог

Як сьогодні реставрувати Каразінську каплицю, відновити її первинний вигляд та навести порядок навколо неї? Самим нам, нащадкам Каразіна, цю справу не подужати. Харківський філософ і публіцист канд. філософ.н. Євген Зарудний у газеті «Дзеркало тижня» від 28.06.2008 [36] висловив думку, що без візиту ректора Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна до Миколаєва справу з каплицею до кінця залагодити не вдасться...

Несподівано мої Небесні Ангели на своїх білих крилах принесли листа з Миколаєва. Вчителька історії Лариса Євгенівна Прокопенко, випускниця Харківського університету, розповіла, як проблему з похованням Каразіна вирішував ректор Харківського університету академік Іван Миколайович Буланкін у 1955–1961 рр. Цим листом від 11 січня 2009 р. я й завершую свою книгу:

«У 1954 р. я закінчила школу у Миколаєві і вступила до історичного факультету ХДУ ім. Горького. Мене цікавила історія, я харків'янка з далеких пращурів, та і мої діди закінчували саме цей навчальний заклад, хоч ніхто з них не був істориком. Удома, звичайно, ім'я Каразіна згадувалось як засновника університету.

Випускниця Харківського університету
Лариса Євгенівна Прокопенко.

На першій лекції наш декан Антон Григорович Слюсарський спитав, чи знаємо ми, завдяки якій людині ми сидимо у цій аудиторії? Більшість знала, бо пам'ятник стояв коло будинку. Антон Григорович почав розповідати, що Каразін був не тільки засновником університету, але й брав участь у створенні міністерства освіти, засновував школи, звільнив кріпаків, поділяв погляди Радищева, пропонував Олександру І обмежити самодержавство, щодо національної ідеї поділяв погляди Капніста. Антон Григорович вважав Каразіна також засновником метеорологічної науки в Росії. За свої сміливі погляди Каразін потрапив до Шліссельбурга, а потім — під нагляд поліції. Все це для студентів було новою. Взагалі у своїх лекціях з історії СРСР Антон Григорович часто звертався до Каразіна, вважаючи його видатним діячем України.

Коли я закінчила І курс, мене і дівчину з Миколаєва, Сердюк Галину, запросив ректор академік Буланкін. Він розпитував, що нам відомо про могилу Каразіна у Миколаєві. Ми нічого не могли повідомити, бо навіть не знали, що його у Миколаєві поховано. Я вчилась у Миколаєві 3 роки, і ніхто з істориків — викладачів у школі нам цього не казав. Я думаю, що це пояснюється тим, що місто відоме як центр флоту, то й вивчали переважно тих, хто мав до цього відношення, а по-друге, Миколаїв — русифіковане місто (я вимушена була у 8 класі йти в російську школу, бо української не було), і вчені України майже нікого не цікавили.

Буланкін наказав нам сфотографувати склеп, описати, найняти жінок, щоб упорядковували і доглядали могилу, посадили квіти. Потім він додав, що, можливо, там і могила сина Каразіна, морського офіцера, щоб доглянули і її. Дав гроші, не пам'ятаю, скільки, але багато, бо ми з Галиною боялись, щоби їх хтось не вкрав.

У Миколаєві ми пішли на кладовище, воно було впорядковане, багато гарних скульптур — пам'ятників, скрізь доріжки. Склеп був у пристойному стані, такий як на фото Багалія, тільки огорожі вже не було, на дверях висів замок.

Щоби знайти, хто буде доглядати склеп, я вирішила звернутись до священика отця Валентина. Моя мати знала його, бо деякий час вони жили в одному дворі. Отець Валентин зацікавився нашою розповіддю, порадив двох жінок — тіточок Марій. Ці жінки розгубили під час війни родичів, були самотні й бідні, гроші їм були потрібні.

Вони доглядали склеп з 1955 по 1961 роки.

На другий рік гроші на склеп передавав вже А.Г.Слюсарський, і ми розписувались у якійсь відомості.

Звичайно, ми звернулися до краєзнавчого музею, але там наша розповідь не зацікавила нікого, крім Ф.Т.Каменського, якого було якраз реабілітовано. Місцевий краєзнавець П.І.Соломатін повідомив,

що могили сина Каразіна у склепі не було, що у 30-ті роки склеп від знищення врятувало тільки те, що Каразін був в'язнем Шліссельбурга, тоді його більш-менш впорядкували, розрівнявши сусідні могили. На склепі прибили дошку, де відмічались три події з життя Каразіна: заснування першого на Україні університету, створення вітчизняної метеорології і боротьбу з кріпацтвом. Під час Великої Вітчизняної війни склеп майже не постраждав, але дошка зникла.

Фотографії я віддала Буланкіну і звітувалась про витрачені кошти. Отець Валентин таємно відправив панахиду. Офіційно це було заборонено, церква на кладовищі ніколи не закривалася, і за панахиду могла мати великі неприємності.

Кожного року нам передавали гроші на впорядкування могили. Коли ми закінчували університет, А.Г. повідомив, що вже є домовленість з адміністрацією Миколаєва про ремонт і постійний догляд за склепом.

Ми роз'їхалися за призначенням. Коли я повернулась до міста, склеп було капітально відремонтовано, асфальтована доріжка була з обох боків прикрашена квітами, росли туї, все було дуже гарно. Але я з сумом відмітила, що після реставрації склеп втратив свій таємничий вигляд, характерний для I пол. XIX ст.: зникла балюстрада, змінено ворота, підлога. Тепер це була добре впоряджена будова сучасного типу.

90-ті роки минулого століття знищили чудові пам'ятники кладовища, не обминуло це і склеп Каразіна. У ньому оселились бомжі, а сатаністи, виламавши двері, відправляли свої оргії. Тільки на початку XXI ст. згадали про кладовище, але майже всі чудові пам'ятники було знищено, так що склепу Каразіна ще пощастило.

На жаль давно немає на світі тих людей, що дбали про вшанування пам'яті великого харків'янина. Зовсім недавно помер і отець Валентин».

Я дуже вдячна пані Ларисі Євгеніївні, якої вже немає з нами, вона встигла передати мені свої безцінні спогади за два місяці до своєї смерті. З її листа видно, як зворушливо піклувалися про Каразінську каплицю ректор Харківського університету академік І.М.Буланкін і А.Г.Слюсарський. Зверніть увагу, вони почали свої клопотання наступного ж року після смерті тирана.

Київ, 2008–2009.

Бібліографія

1. «...Я смело могу стать перед судом потомков...»: Каразинский сборник. – Посвящается 200-летию Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина / Харьковское городское общество греков «Гелиос». – Х.: Майдан, 2004. – 408 с.
2. Узбек О. Василий Караджи из рода Каразиных. – Х.: Майдан, 2002. – С. 6–3.
3. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. – Вид. друге, випр. – К.: УКСП «Оріол», 1992. – 469 с.
4. Кухар-Онишко Н. А. Прогулки по Старому Николаеву// Фотоальбом. – Николаев: МП «Возможности Киммерии», 1997. – С. 87.
5. Я смело могу стать перед судом потомков (Каразинский сб.). Посвящается 200-летию Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина / Харьковское городское общество греков «Гелиос». – Х.: Майдан, 2004. – С. 296.
6. Словник української мови. Т.IV. – К.: Наук. думка, 1973. – С. 95.
7. Христианство: Словарь. – М.: Республика, 1994. – С. 525.
8. Багалей Д. И. Опыт истории Харьковского университета: [По неизд. материалам]: Т. 1.– Х., 1893–1904. – С. 778.
9. Багалей Д. И., Иваницкий А. М. Альбом к столетию (1805–1905) императорского Харьковского университета: Репринт. изд. – Х.: САГА, 2007. – С. 2.
- 10^x. Об исправлении памятника с часовней на Николаевском православном кладбище основателю Харьковского университета В. Н. Каразину. – ГАНУ, ф. 229, оп. 1, д. 321. – Л.1.
11. Узбек О. Василий Караджи из рода Каразиных. – Х.: Майдан, 2002. – С. 55.
12. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). – Х.: Авто-Енергія, 2005. – С. 172.
13. Абрамов Я.В. Василий Каразин (основатель Харьковского университета), его жизнь и общественная деятельность // библиотека Флорентия Павленкова: биограф. серия (1890–1915). – Челябинск: Урал, 1977. – С. 281.
14. Болебрух А. Г., Куделко С. М., Хрідочкін А. В. Василь Назарович Каразін (1773–1842). – Х.: Авто-Енергія, 2005. – С. 192.
15. Там же, С.192–193.

16. Абрамов Я. В. Василий Каразин (основатель Харьковского университета), его жизнь и общественная деятельность // Библиотека Флорентия Павленкова: биограф. серия (1890–1915). – Челябинск: Урал, 1977. – С. 264.
17. Багалея Д. И. Назарий Александрович Каразин и его колокол // Очерки из Русской истории. Т. 2. – Х.: Типография и литография М. Зильберберг и сыновья, 1913. – С. 166 – 168.
18. Титарь В. К вопросу о коллекции Ф. Аделунга и «художниках», присланных В. Н. Каразиным в Харьковский университет. – Там же, С. 33.
19. Абрамов Я. В. Василий Каразин (основатель Харьковского университета), его жизнь и общественная деятельность // Библиотека Флорентия Павленкова: биограф. серия (1890–1915). – Челябинск: Урал, 1977. – С. 275–276.
20. Березюк Н. М. Достойные своего рода (к семейному портрету Каразиных). – UNIVERSITATES: «Золотые страницы». – 2003, № 1. – С. 63–64.
21. Абрамов Я. В. Василий Каразин (основатель Харьковского университета), его жизнь и общественная деятельность // Библиотека Флорентия Павленкова: биограф. серия (1890–1915). – Челябинск: Урал, 1977. – С. 297–298.
- 22*. Разное // Южная Россия. – № 13. – 15 января 1904.
23. Я смело могу стать перед судом потомков (Каразинский сборн.). Посвящается 200-летию Харьковского национального университета им. В.Н. Каразина / Харьков. городское общ. греков «Гелиос». – Х.: Майдан, 2004. – С. 296.
- 24*. Отчет попечителя городского православного кладбища за 1891 г. – ГАНО, ф.216, оп.1, д. 826 – Л.106.
- 25*. Об исправлении памятника с часовней на Николаевском православном кладбище основателю Харьковского университета В.Н. Каразину. – ГАНО, ф.229, оп.1, д.321. – Л.1.
- 26*. Там же – Л.4, 8.
- 27*. Там же – Л.8.
- 28*. Там же – Л.10, 106.
- 29*. Там же – Л.14, 15, 18, 19.
- 30*. Разное // Южная Россия. – № 16. – 18 января 1905.
- 31*. В городской Думе // Николаевская газета. – № 1249. Приложение – 7.03.1910
- 32*. Разное // – Николаевская газета. – 3 октября 1915.

- 33^x. Разное // Красный Николаев № 2261. – 17. 07. 1928.
- 34^x. Соломатін П. Український Ломоносов. – Ленінське плем'я.
35. Біляшівський М. Памяті людини всесвітньої. // Вісн. УТОПІК. – 1999, № 1. – С. 70-72.
36. Зарудний Є. Візит до предків // Дзеркало тижня. – 2008, 28 червня. – С. 20.
37. Христова Н. Старый некрополь ждет покаяния // Вечерн. Николаев. – 2007, (3 февраля). – С. 5.

^x позначено матеріали, які надала Олена Пономарьова.

Додатки

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ СРСР 2.5.36.-2.14.20.
№ _____

ПАМ'ЯТНИКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СРСР
(нерухомі)

СОЮЗНА РЕСПУБЛІКА Українська РСР

Міністерство культури
(зобов'язані розповсюдити дані про пам'ятники)

П А С П О Р Т

I. НАПМЕНУВАННЯ ПАМ'ЯТНИКА Угоща-склеп Василя Назаровича Каразіна

II. ТИПОЛОГІЧНА НАЛЕЖНІСТЬ

пам'ятник архітектури	пам'ятник історії	пам'ятник архітектури	пам'ятник монументального мистецтва
	5		

III. ДАТУВАННЯ ПАМ'ЯТНИКА (або дата історичної події, з якою пов'язано виникнення пам'ятника — для пам'ятників історії)

1942 рік

IV. АДРЕСА (місцезнаходження) пам'ятника Миколаївська область, м. Миколаїв,
громадянське кладовище
(вулиця, номер будівлі)

V. ХАРАКТЕР СУЧАСНОГО ВИКОРИСТАННЯ

за рішенням державних органів	культурно-освітн.	туристсько-експозиційн.	ілюстративно-ознайомч.	посвідки практичних	роскоші	не використ.
	муз. кабінет, зал	+	ілюстр. експозиція		розкоші, проєкти, зал	

ДОДАТКИ:

Фото загального вигляду — I
Фото фрагментів — 3
Генплан — I
Обмір: план —
фасад —
розріз —
Схематичний план окроюваної зони —

Додаток 1. Продовження.

VI. Історичні відомості

а) для пам'ятників історії – історія виникнення: коротка характеристика подій і осіб, у зв'язку з якими об'єкт набув значення пам'ятника:

Склеп збудований як місце поховання В.Н. Каразіна в 1842 році.

Василь Назарович Каразін (1773–1842) – енциклопедично освічений вчений, видатний винахідник, великий суспільний діяч, поборник освіти російського народу – народився 30 січня (за старим стилем) 1773 року в селі Кручик Богодухівського повіту Харківської губернії. В.Н. Каразін був засновником Харківського університету.

Багатогранна та надзвичайно активна наукова діяльність створили Каразіну великий авторитет у науковому світі Росії. Він був обраний почесним і дійсним членом 7 наукових товариств. Його у різні роки обирали в члени учених колегій Московського університету, Харківського університету, Московського товариства природодослідників, Товариства любителів російської словесності при Московському університеті, Товариства історії і стародавності, Російського економічного товариства, він був членом Петербурзького вільного товариства любителів російської словесності.

У жовтні 1842 року Каразін виїхав з Миколаєва до Криму. Йому хотілось зайнятись у Нікітському саду роботами по покращенню виноградарства. Але в дорозі вчений застудився, повернувся до Миколаєва, де і помер 4 листопада 1842 року.

б) перебудови і втрати, що змінили первинний вигляд пам'ятника:
не було

в) реставраційні роботи (загальна характеристика, час, автор, місце зберігання документації):

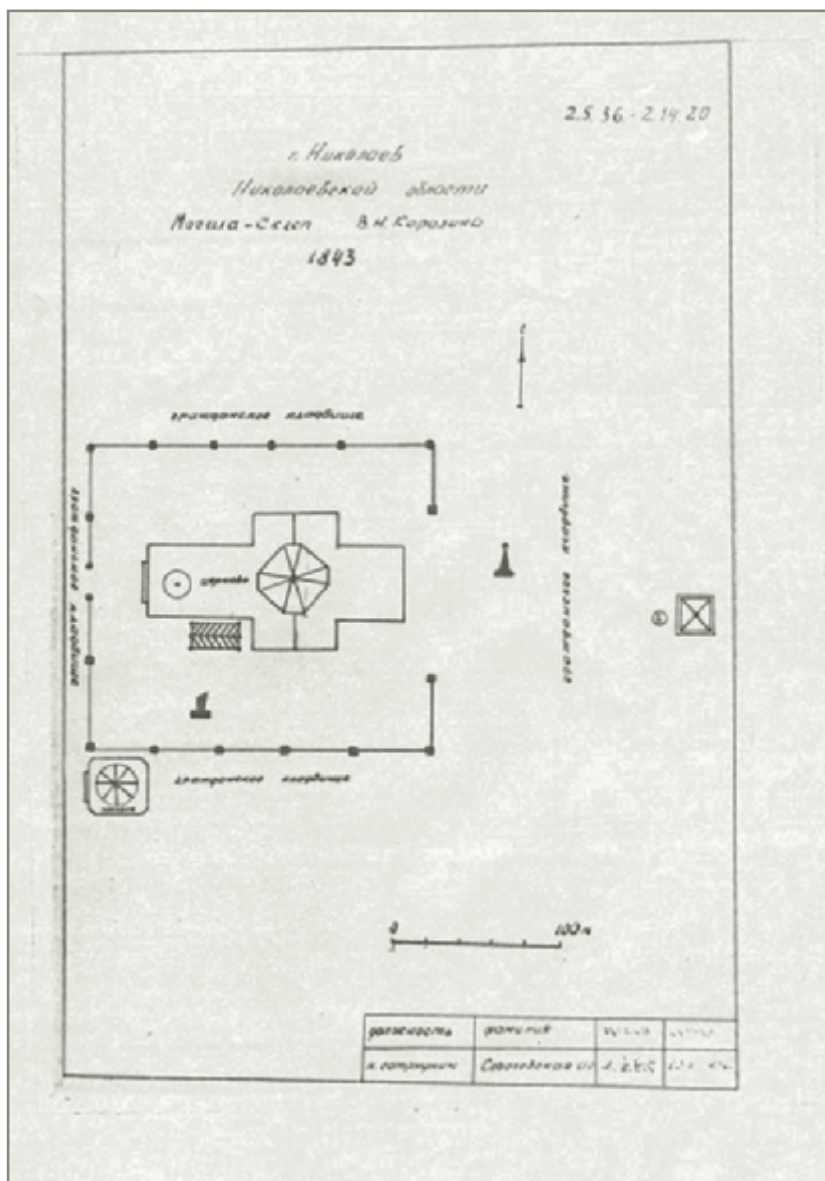
реставраційні роботи проводились у 1972 році. Документація зберігається в обласній організації Товариства охорони пам'ятників історії і культури.

VII. Опис пам'ятника

для пам'яток історії – характеристика пам'ятника, наявність, текст і час виготовлення меморіальної дошки:

склеп являє собою квадратну будівлю з куполоподібним дахом, в центрі якого хрест. Над вхідними решітчастими дверима вмурована в стіну дошка з висіченим на ній написом: «Основатель Харьков. Университета Василий Назарович Каразин Род. в с. Кручике Харьковской губ. 1773–1842 г.».

Додаток 1. Продовження.

Генплан.

Додаток 1. Продовження.

Усередині склепу, поряд з його входом на постаменті стела з фігурною верхівкою, на лицьовій і тильній стороні якої висічені тексти.

На лицьовій стороні стели текст: «Василий Назарович Каразин Родился в селе Крючике Харьковск. губ. Богодуховского уезда 1773 года января 30, скончался в гор. Николаеве Херсонск. губ. 1842 года ноября 4 дня в 8 часов вечера».

На тильній стороні стели текст: «Виновник учреждения в России Министерства Народного Просвещения. Основатель Харьковского Университета. Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества, Высочайше утвержденного в 1811 году, помещик, поставивший первым крепостных людей на степень существ свободных (каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь указом 1842 года Апреля 2 дня), водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове, естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей, почетный член двух Университетов, Московского и Харьковского, член разных ученых обществ русских и иностранных, Статский Советник и Кавалер».

Камінь: вапняк, білий мармур.

Склеп: висота – 5 м, довжина – 6,4 м, ширина – 6,2 м.

Дошка – 0,5 x 0,8 м.

Постамент: висота 0,5 м, довжина – 1,2 м, ширина – 1,1 м.

Стела: висота – 1,2 м, довжина – 0,5 м, ширина – 0,4 м.

б) загальна оцінка суспільної, науково-історичної та художньої значимості пам'ятника:

Могила-склеп увічнює пам'ять видатного вченого і суспільного діяча ХІХ в. В.Н.Каразіна.

VIII. Основна бібліографія, архівні джерела, іконографічний матеріал

А.Г. Слюсарский. В.Н.Каразин. Его научная и общественная деятельность. Харьков., 1955.

Под общей редакцией В. Орлова. Рассказы о русском первенстве. М., 1950.

IX. Технічний стан

Для пам'ятників архітектури та історії: конструкцій – середній, стін – середній, покриттів – середній, стель – середній.

X. Система охорони

а) категорія охорони місцева

Додаток 1. Закінчення.

б) дата і № документа про взяття під охорону: рішення виконкому Миколаївської обласної Ради депутатів трудящих № 357 від 2 липня 1971 року.

в) границі охоронної зони і зони регулярної забудови (короткий опис з поясненням на стверджуючий документ): охоронна зона не затверджена.

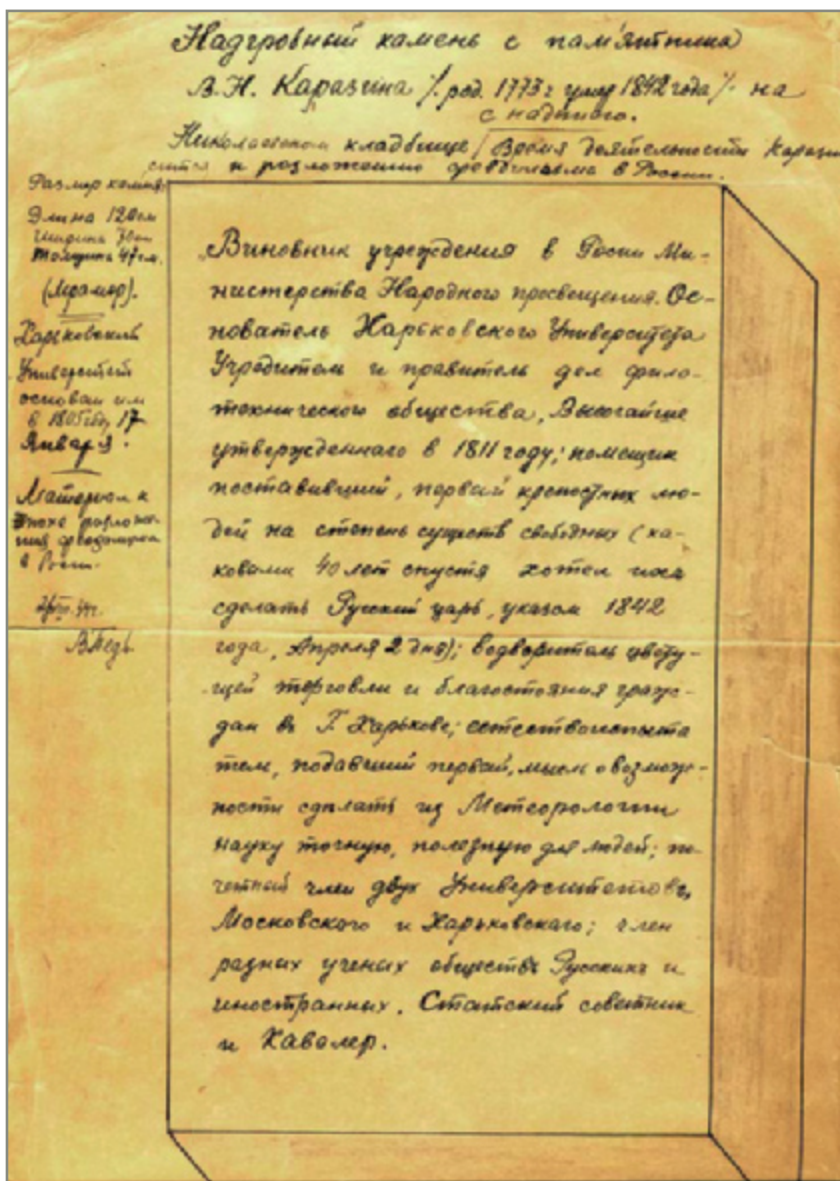
г) балансова належність і конкретне використання: на балансі Миколаївського міськкомунгоспу.

д) дата і № охоронного документа: Охоронне зобов'язання від 20.V.1973 р. № 209.

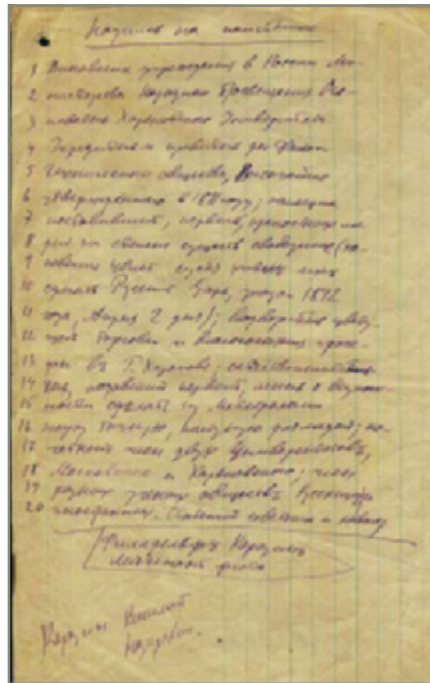
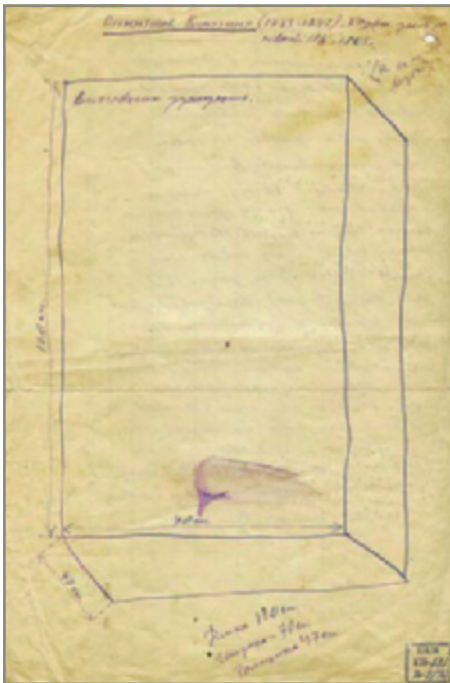
Дата складання паспорта: 22 березня 1975 р.

Паспорт склав Шатний Володимир Володимирович, зав. відділом Миколаївського обласного краєзнавчого музею (Підпис).

Інспектор по охороні пам'ятників (Підпис) Азаров Михайло Якович.

Малюнок стели з текстом епітафії підписаний «В.Педь» з архіву Ратнера

Малюнок стели та тексту епітафії, підписані «Н.Лушков Лагутин» з архіву Ратнера

Додаток 4.

Українське товариство охорони
пам'яток історії та культури

РАДА

Миколаївської обласної організації

327001, м. Миколаїв,

12 юлія 1978 г.

вул. Спаська, 45

Ученому секретарю УТОПИК № 7

Титовой Е.Н.

ИСТОРИЧЕСКАЯ СПРАВКА

Каразин Василий Назарович (30.01.1773 г.), с. Кручик, ныне Богодуховского района Харьковской области. Русский и украинский либерально-дворянский просветитель, общественный деятель и ученый, основатель Харьковского университета. Из дворян. Испытывал влияние идей Великой французской революции и был одно время близок с А.Н.Радищевым. Общественно-политические воззрения Каразина были противоречивы. В письме Александру I (1801) Каразин предлагал ограничить самовластие «непреложными законами», облегчить положение крепостных крестьян, ввести гласность судов, развивать народное просвещение, промышленность и торговлю. Проекты Каразина содержали решительную критику многих отрицательных сторон существовавшего самодержавного строя. Каразин подвергался репрессиям: в 1828 г. на полгода был заточен в Шлиссельбургскую крепость, находился под надзором полиции, не имел права жить в Петербурге и Москве. Со временем Каразин отошел от прогрессивных взглядов и подчеркивал свою приверженность монархическому образу правления. Отмену крепостного права считал недопустимой. Положительное значение имели работы Каразина о рациональном ведении сел, лесного хозяйства и деятельность созданного им Филотехнического общества (1811–1818).

Последний год жизни прожил в городе Николаеве, где умер и похоронен 4.11.1842 г. (БСЭ, 1973 г., том 11, стр. 379).

Памятник-склеп представляет собой сооружение высотой 5,5 м. Двери металлические, ажурные. Сам памятник завершается восьмигранным куполом, увенчанным крестом. Внутри склепа, у самого входа, находится надгробье В.Н.Каразина, выполненное из белого мрамора, текст выполнен контррельефом. Слева от стены расположены два бетонных надгробья.

Зам пред. Совета А.П.Милехин

А К Т

« / » апреля 1977 г.

г. Николаев

Мы, нижеподписавшаяся комиссия в составе председатели т. Азарова И.И. - ст. инспектора областного управления культуры, членов т.т. Натного В.В. - зав. отделом охраны памятников краеведческого музея и Зайцева П.М. - консультанта Николаевской областной организации общества охраны памятников истории и культуры 30 марта 1977 года произвели смотр могилы-склепа В.Н.Каразина, русского ученого, исследователя и прогрессивного деятеля, основателя Харьковского университета и установили, что могила-склеп В.Н.Каразина действительно была взорвана неизвестными лицами:

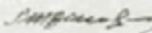
В беседе со сторожем кладбищенской церкви Силиным Г.А.: могила-склеп подвергалась взрыву 21 марта 1977 года в 9/час. 40 и 22 марта 1977 года в 22 час. 45 мин., 23 марта 1977 г. в 23 час. 25 мин.

В результате трех взрывов взорвана пантеония, образовалась трещина стены / ближе к двери /, сорвана дверь склепа, опущена крыша и ее прогни в нескольких местах.

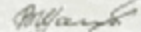
Комиссия установила, что после взрыва могила-склеп В.Н.Каразина требует капитального ремонта и реставрации.

Председатель комиссии

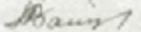
Член комиссии

И.И. Азаров

В.В. Натный

П.М. Зайцев

<p>УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ</p> <p>ГОЛОВНА РАДА</p>		<p>UKRAINIAN ASSOCIATION OF CULTURAL AND HISTORICAL MONUMENTS</p> <p>MAIN BOARD</p>
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="width: 45%;"> <p><small>Р/р 26001300000518 • місцевий департамент Українське товариство охорони пам'яток історії та культури МРГО 322070, код 03922197</small></p> <p>№ <u>191-04</u></p> </div> <div style="width: 45%; text-align: right;"> <p><small>Київ, 15, вул. 1. Малина, 21, кабін. 19 тел. (044) 290-6423 факс (044) 290-6709</small></p> <p><u>29. 12. 98</u></p> </div> </div>		
<p>Ректорові Харківського державного університету Бакірову В.С.</p> <p>Копія: Голові Харківської облдержадміністрації, Голові Харківської обласної ради депутатів, Голові Харківської міської ради депутатів</p>		
<p>Вельмишановний Вілго Совбановичу!</p>		
<p>Звертаємось до Вас з приводу увічнення пам'яті засновника Харківського університету видатного українського просвітителя й ученого Василя Назаровича Каразіна, чия унікальною заслугою перед всім освіченим людством є не тільки заснування університету у другому за величиною місті України, але й першого у світі міністерства народної освіти. Цього року вся Україна відзначає 225-річчя ювілей свого великого сина. У такі дні ми, як і всюди у світі, звертаємось думками до місць, пов'язаних з життям та діяльністю ювіляра. Особливу ж увагу привертають, як завжди, місце народження та той останній клань землі, де людина знаходить свій вічний спокій. Знаючи про велику увагу до пам'яті В.Н.Каразіна на Харківщині та у Харківському університеті, зокрема, хочемо поділитись з Вами роздумами про впорядкування могили видатного вченого, що знаходиться на Старому міському цвинтарі Миколаєва (як добре відомо, у Миколаєві В.Н.Каразін проживав тільки один, останній, рік свого життя, переважна частина якого пов'язана з Харківщиною).</p> <p>Відгукуючись на клопотання громадськості, та у зв'язку з ювілеєм великого вченого Українське товариство охорони пам'яток історії та культури у серпні 1998 року провело дослідження некрополя міста Миколаєва, і зокрема, поховання В.Н.Каразіна. За відомостями, які вдалось зібрати у Миколаєві, каплицю над похованнями Василя Назаровича та його рідних було споруджено 1868 року коштом родичів та Харківського університету. Нині він перебуває під охороною держави, але стан самого поховання та каплиці жалюгідний: вони втратили свій первісний вигляд, хоч стіни та склепіння, перероблені ще до 1917 р., збереглись. Самі ж поховання, як і екстер'єр та інтер'єр каплиці, судячи із зібраних архівних даних (іконографічного матеріалу до 1912 р., листівок 1912 р., охоронного паспорту 1975р., фотоматеріалів та описів, одержаних внаслідок досліджень Товариства у серпні 1998 р. — копії всіх цих матеріалів додаємо), неодноразово руйнувались і зараз потребують дослідження. Так над місцем, де поховано В.Н.Каразіна, зараз існує не стела, встановлена 1868 р., а її копія, яка має відмінні від первісного пам'ятника пропорції та</p>		

змінену, хоч і не надто багато, епітафію, виконану сучасним російським правописом. Водночас зник надгробок, який був астановлений над похованням до 1912 р. і який 1975 р. ще зберігався вмуруваним у цільну стіну склепи над входом. Лворуч від поховання В.Н.Каразіна нині у склепі знаходяться ще два на сьогодні безіменні поховання, накриті оцментованими з боків плитами. Таким чином, треба визнати, що, останки всіх похованих у склепі потребують ексгумації та перепоховання. Каплиця потребує відновлення первісного вигляду бані, з установленням на ній хреста, повної реставрації її зовні та зсередини, спорядження прилеглої до могили цвинтарної території. Усе це потребує значних додаткових архівних пошуків, а сама реставрація і значних коштів. До того ж ексгумація останків усіх похованих у склепі людей потребуватиме нагляду з боку громадськості, яку, на нашу думку, мали б очолювати представники не тільки урядових та миколаївських міських установ, але й представники Харківського університету та Харківщини загалом, це викликано не тільки тісним зв'язком В.Н.Каразіна з Харківщиною і заснуванням нею славетним Харківським університетом, але й тим, що йдеться про склеп, у спорудженні якого університет, очолюваний Вами, брав безпосередню участь. У зв'язку з цим годилося б на нашу думку, утворити при Харківському університеті групу з вивчення цього питання та розпочати збір коштів для проведення робіт. Зі свого боку Українське товариство охорони пам'яток історії та культури піднімає клопотання про допомогу у справі впорядкування поховання В.Н.Каразіна перед урядовими ченнями усіх рівнів та Миколаївським обласною та міською державними адміністраціями, а також готове подати всебічну допомогу у виконанні потрібних науково-пошукових та реставраційних робіт у рамках своєї програми "Некрополі України".

Протягом свого плідного та багатого на події життя наш великий просвітителі не шкодував своїх особистих коштів, не раз ризикував власним життям задля розбудови величного храму освіти та добробуту не тільки України, але й усієї тодішньої Росії, був з висловом письменника М.Мельгунова "людиною всесвітньою". Але насамперед він був, як зазначено відчутними нащадками на надгробку, "основатель Харьковсого Университета, помещик, поставивший первый крепостных людей на степень существа свободных (каковым 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь...), водворитель цветущей торговли благосостояния граждан в г. Харькове". І сьогодні, коли відходять у минуле гонимі традиції замовчування і пригноблення внеску діячів української культури на теренах науки та освіти, гадасмо прийшов час і нашішому поколінню харків'ян, разом з усім народом, подбати про останній земний притулок В.Н.Каразіна та його рідних.

Голова Товариства,
Народний депутат України,
академік НАН України

П.П.Толочко

Гр. тов. Б. О. Ш.
Богданівському М. М.
24.03.94

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

310677, м. Харків, пл. Свободи, 4
тел. 43-61-96, 43-72-55, факс. 097-2 43-70-44, E-mail: postmaster@univer.kharkov.ua

№
на № 194-04 від 23.02.98

Голові Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури
академіку НАН України
П.П. Толочку

Шановний Петре Петровичу!

Ми дуже вдячні Вам за листа, в якому Ви висловили занепокоєння стосовно стану могилки В.Н. Каразіна та пропонуєте підтримку у справі відновлення склепу у приватному вжитку.

За останні роки зусиллями Харківського державного університету здійснено кілька заходів, пов'язаних із вшануванням пам'яті В.Н. Каразіна. Зокрема, встановлено дві меморіальні дошки (на будівлю, де було розташовано університет з 1865 р. до середини XX ст., та на головному корпусі сучасного університету), відкрито музей ім. В.Н. Каразіна у школі с. Кручини Богодухівського району, проведено конференцію до 225-річчя з дня народження, видано брошуру "Василь Назарович Каразін в світлих сучасності та нащадків", яка започаткувала серію "Визначні постаті в історії Харківського університету". Зроблено спільні зображення В.Н. Каразіна, встановлено зв'язки із нащадками роду Каразіна. Перед міською владою м. Харкова було порушено клопотання про дотримання пам'яток збереження університету перед головним вхідом ХДУ, і такий допис вже одержано. На щорічному засіданні Вченої ради цього року, присвяченому Дню заснування університету, було схвалено рішення про створення при ХДУ благодійного фонду ім. В.Н. Каразіна.

Нас так само давно турбує стан могилки В.Н. Каразіна. У 1989-1990-ті рр. студенти та викладачі університету направлялися до м. Миколаєва для того, щоб впорядкувати могилку. Напередодні святкування 225-річчя В.Н. Каразіна (травень 1998 р.) було направлено листа на адресу міського голови Миколаєва з проханням впорядкувати могилку. Була отримана відповідь про здійснені заходи. Фотографії, які супроводжують Вашого листа, було зроблено у серпні, мабуть, тому територія навколо могилки знову заросла бур'яном. На жаль, зазначена могилка розташована на кладовищі, яке перебуває у занедбаному стані як багато років, погано охороняється і т.д. До того ж, поховання В.Н. Каразіна знаходяться майже в центрі цього кладовища.

Втім, зазначене вище не означає, що Харківський державний університет замислюється остероні-цій проблем. Навесні цього року до м. Миколаєва знову буде направлено групу викладачів та студентів, ми знову поставимо перед міською владою Миколаєва питання про підтримання могилки В.Н. Каразіна у належному стані.

Що ж стосується відновлення склепу у приватному вжитку, то це можливо або після переносу праху до Харкова, або після впорядкування кладовища м. Миколаєва в цілому та забезпечення його охорони. Харківський державний університет через благодійний фонд ім. В.Н. Каразіна, що створюється, готовий розпочати збір коштів для проведення робіт по впорядкуванню поховання засновника університету.

Ми дуже сподіваємося на співпрацю з Українським товариством охорони пам'яток історії та культури у вирішенні зазначеної проблеми і просимо повідомити про можливі первоочергові заходи.

З глибокою повагою,
ректор

В.С. Бакіров

В.С. Бакіров

24-03/1994
24.03.1994

Пока звонят колокола

Знаете ли Вы что-нибудь о Василии Назаровиче Каразине? Да? Наверное, Вы знаете и любите историю. Ну, а если нет – увы, таких, как Вы, много. Даже больше, чем может позволить себе государство, обязанное этому человеку очень и очень многим. Как-то по просьбе потомков Василия Назаровича я отправилась в Николаев, город, где захоронен этот замечательный человек, чтобы узнать, помнят ли его там...

Ранним июньским утром я приехала в город. Нужно мне кладбище находится где-то на окраине. Пришлось поискать... И вот я подхожу к воротам. За ними – аллея высоких старых деревьев, а в конце ее – маленькая уютная церквушка с зеленой крышей, церковь Всех Святых. Она

Церква Всіх Святих. Миколаївський некрополь. 2006 р. Фото з архіву О.Чеботаєвої.

была выстроена рядом с военным госпиталем и освящена в 1808 году. За это время она ни разу не осквернялась: не закрывалась и не была разрушена. Подхожу к сидящим здесь же, на лавочке, нищим. «Простите, Вы не знаете, где находится склеп Каразина?», – молчат, переглядываются. «Его реставрировали недавно», – продолжаю я. «А-а! – отзывается одна из женщин, – это там, за церковью...» – и показывает куда-то в сторону. Теперь я в растерянности стою и думаю, что делать. Людей на кладбище ни души. Знакомые предупреждали меня, что одной сюда идти не стоит. «Ну, идemте, я Вас проведу», – говорит та же женщина, и мы идem.

«Скажите, а Вы что-нибудь знаете о Каразине?» – спрашиваю я. «Нет, – признается, – только где склеп находится...» В это время мы пробираемся по узенькой тропинке вглубь кладбища. По сторонам – высокая, почти в человеческий рост, трава да покосившиеся кресты... «А часто ли приходят сюда, к Каразину?» – продолжаю я. «Да мало кто приходит, можно сказать, никто».

И вот, наконец, мы подходим к склепу. Травой он зарос так, что подобраться к нему можно только с одной стороны. А ведь находится он совсем недалеко от церкви. Гляжу – куча строительного мусора у вхо-

Церква Всіх Святих. Миколаївський некрополь. 2004 р. Фото з архіву автора.

да, видимо, еще с момента реставрации, ворота раскрыты. Кто-то когда-то выломал фрагмент ворот, и потом, когда склеп реставрировали, на это место вварили кусок страшной кладбищенской оградки. Плиту с эпитафией залили белой краской. Внутри склепа, на стенах, – неприличные надписи. Видно, что о склепе народ помнит...

На обратном пути я спросила, есть ли тут кто-нибудь, кто мог бы рассказать мне о кладбище. Мне посоветовали поговорить с батюшкой.

Батюшка, отец Валерий, находился в это время в церкви. Женщина сказала ему обо мне, и он пригласил меня войти. Я остановилась в притворе, потому что была в брюках. «Да заходите, не страшно», – улыбнулся батюшка. Я рассказала о цели визита, и он охотно согласился побеседовать со мной. «Когда-то, годов до семидесятых, это было красивое, ухоженное кладбище. Потом же, когда хоронить на нем перестали, постепенно все пришло в запустение. Многие памятники разворовали, в склепах теперь собираются сатанисты (я делаю круглые глаза). А что Вы, девушка, так удивляетесь? Вы этого не знали?» «Да я, – говорю, – не местная». «А, так вот знайте: здесь по ночам собираются сатанисты. И мы ничего не можем сделать. Милиция на наши вызовы не приезжает, а сами мы что можем?.. Вообще, знаете, это кладбище известное, здесь через могилу – знаменитости. Но никому до этого нет дела. Вот только как мы будущее строить будем, не зная прошлого!?»

Тихонько прощаюсь и ухожу с кладбища оглушенная...

Двумя часами позже, когда у книжной раскладки я рассказывала по-друге обо всем увиденном, стоявший рядом мужчина вежливо поинтересовался: «Извините, о каком склепе Вы рассказываете? – О склепе Василия Назаровича Каразина. – Знаю, знаю... (Знает!!!! После десятков пустых глаз в ответ на мой вопрос. Невероятно!). Я и кладбище это хорошо знаю. Мальчишкой жил неподалеку, мы часто туда бегали... Красивое было место. Раньше там было много мраморных статуй, памятников. Где они сейчас?» – Спрашиваю: «А как Вы думаете, о Каразине в городе помнят? – Да кто там помнит! Разве что старая николаевская интеллигенция. Посмотрите, у нас есть улица Орджоникидзе, Дзержинского, Розы Люксембург, но у нас нет улицы Каразина! Старики, да и то не все, помнят, а молодежь о Каразине и не знает ничего. А Вы, простите, почему интересуетесь? – Да я пишу о нем... – Удачи Вам, девушка! Пишите. Всего доброго!»

Затем я направилась в краеведческий музей, где меня первым делом попытались отослать в библиотеку: там, мол, все есть в энциклопедии, затем недвусмысленно намекнули, что научная этика не позволяет поль-

зоваться чужими материалами (?), и, в конце концов, сказали, что я могу поговорить с хранителем фондов. Никаких наглядных материалов мне в музее не показали. Правда, сказали, что в музее есть женщина, которая собирает информацию о Каразине. К сожалению, встретиться с ней мне не удалось.

Я спрашивала своих знакомых и просто людей на улице: «Вы слышали что-нибудь о Василии Назаровиче Каразине?» И получала отрицательный ответ... Из трех десятков опрошенных мною людей только четверо ответили, что они знают, кто такой Каразин. Признаться, я сама прожила в этом городе три года: училась, – но ничего об этом человеке не слышала.

Печально... Человека, который так много сделал для России, для Украины, для нас, в конечном счете, мы незаслуженно забыли... И повторять

Миколаївський некрополь. А коло церкви Всіх Святих старовинні могили доглянуті та впорядковані. Ось так би і на всьому кладовищі. 2008 р. Фото з архіву автора.

избитую истину, что не зная прошлого, мы не построим будущего, просто даже не хочется...

И все-таки, быть может, не поздно еще оглянуться... У нас было славное прошлое! Оно стоит того, чтобы его знать.

Пока еще звонят колокола старой кладбищенской церкви, пока еще не все камни разрушены временем, давайте вспомним!..

14.06.1999. Киев

Ариолла Милодан

Зміст

Роздуми бібліографа. Передмова	5
Вступ	11
Прохання миколаївки	14
Каплиця	14
Архітектура каплиці. Ажури і канелюри	16
Всередині каплиці. «Безіменні поховання»	18
Епітафія. «Ну що б, здавалося, слова...»	21
«Винувник учреждения в России Министерства Народного Просвещения»	21
«Основатель Харьковского университета»	23
«Учредитель и Правитель дел Филотехнического общества»	25
«Помещик, поставивший первый крепостных людей на степень существ свободных»	26
«...каковыми 40 лет спустя хотел их сделать Русский Царь Указом 1842 года Апреля 2 дня...»	27
«Водворитель цветущей торговли и благосостояния Граждан в городе Харькове»	28
«Естествоиспытатель, подавший первый мысль о возможности сделать из Метеорологии науку точную, полезную для людей»	28
«Почетный член двух университетов, Московского и Харьковского, член разных ученых обществ, русских и иностранных»	29
«Статский Советник и Кавалер»	29
Філадельф	29
Каплиця в 1904–1910 рр. (з матеріалів співробітниці Миколаївського обласного краєзнавчого музею О. Пономарьової)	30
Фото 1912 р.	32
З матеріалів О. Пономарьової за 1915–1955 рр.	33
З паперів Ізраїля Давидовича Ратнера, 1934–1971	34
Розповідь Феодосія Тимофійовича Камінського, 1961	34
Охоронний паспорт на могилу-склеп Василя Назаровича Каразіна, 1975	37
Спогади Олександра Петровича Хаєцького, 1970-ті роки	41
Спогади Любові Черв'якової	42
Три вибухи 1977 р.	42
Висновки науковців, 1998	44

З листа ректора Харківського університету В.Бакірова до П.Толочка, 1998	45
Газета «Харківський університет» про каплицю, 1999	46
Сатаністи в каплиці. Розповідь пані Аріолли, 1999	47
Діалог п. Аріолли з мешканцем Миколаєва	48
Національний статус, 1999, 2001 рр.	50
Паралельні світи і непрямі паралелі, 2001 р.	50
Ремонт 2002 р.	53
Родина безпритульних з дитиною	53
Взимку 2008 р.	54
Збираючи матеріали	56
Газета «Харківський університет» від 14 жовтня 2008 р.	56
Ініціатива М. Кондрат'єва	57
Подяка	57
Епілог	58
Бібліографія	61
Додатки	64

ББК 63.3(4УКО) 5-8
УДК 94(477)(09)
Д11

Лариса Олегівна Дешко

автор

КАРАЗІНСЬКА КАПЛИЦЯ

ІСТОРІЯ•ФОТОГРАФІЇ•ДОКУМЕНТИ

Публіцистичне видання

Комп'ютерний набір
Фото

Л.О.Дешко
О.Чеботаєва,
О.Пономарьова,
І.Гаврилов, Л.Дешко
П. С. Андрощук
Н. П. Трусова

Здано до набору 20.05.2009 р. Підп. до друку 20.08.2009 р.
Формат 60х90/16. Папір крейдований. Гарнітура Літературна.
Обл.-вид. арк. 4,20. Умовн. друк. арк. 5,20.
Вид. № 3. Тираж 500 прим.

Видавець Андрощук Павло Сергійович

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК № 2605 від 11.09.2006 р.

Україна, 18002, м. Черкаси, а/с 506.
Тел.: 8/0472/377-105, 8/097/946-80-03.

ISBN 978-966-2092-03-5